

kitap

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
İNÖNÜ'NÜN DIŞ POLİTİKASI
III

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Temmuz 2000

EDWARD WEISBAND
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
İNÖNÜ'NÜN DIŞ POLİTİKASI
III

Çeviren M. Ali Kayabal
C

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 7

IX. Uzaklaşma Çağı	9
Türk-İngiliz İlişkilerinin Bozulması	9
Menemencioğlu Ruslara Yanaşıyor	20
X. İç Politikada Değişiklik	23
Varlık Vergisi	24
Turancılık Sorunu	31
Pan-Turancı Unsurlar	33
Hükümet İçindeki Turancılar ve Kararlardaki Etkileri	40
XI. Türk Dış Politikasının Yeniden Düzenlenmesi	53
Almanya'ya Krom İhracının Sona Ermesi	53
Menemencioğlu'nun İstifası ve Mihver Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçişinin Durdurulması	58
Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi	66
XII. Türkiye, Yeni Ortaya Çıkan Kutuplar Arasında	73
1944 Yılı Yaz ve Sonbahar Aylarındaki Müttefik Zaferleri	73
Sovyetlerin Bulgaristan'ı İşgali ve Türk Tepkisi	76
İngilizlerin Yunanistan'ı İşgali: Bunalım Dönemi	85
1944 Ekim'inde Churchill-Stalin Görüşmesi	90
XIII. Savaş Sonrası Güvenli Ardında	99
Dumbarton Oaks Konferansı	99
Kırım Konferansı: Savaş Sona Eriyor	102
Türkiye Savaş Açıyor	107
19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası	110
San Francisco Konferansı: Türkiye'nin Umutları	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye'nin Müttefik Zaferine

Katılma Çabaları

IX

UZAKLAŞMA ÇAĞI

Türk - İngiliz İlişkilerinin Bozulması -

İsmet İnönü'yü, Ankara'ya dönüşünde aralarında Başbakan Şükrü Saracoğlu, Bakanlar Kurulu üyeleri, Büyük Millet Meclisi üyelerinin büyük çoğunluğu ve belirli sayıda Türk bürokrasisi üyeleri de bulunan binlerce kişilik kalabalık, bir bayram havası içinde karşıladı. Yabancı diplomatlardan biri: "Türkler, barış konferansından dönen savaş kazanmış bir devletin üyeleri gibiydi." (!)

Dönüşünden hemen sonra düzenlediği ve Mihver'le Mihver'e yakın gazetecilerin özel bir dikkatle çağrılmadıkları basın toplantısında Menemencioğlu, Ankara'ya son derece hoşnut olarak döndüklerini söyledi (2). Türklerin şimdiye dek pek etkili olmadığını, Müttefiklerle olan ilişkilerinin anlamını açıkladı ve "Kahire'de bu ilişkilerin ne kadar değerli olduğunu anladık" dedi (3).

Gazetecilerden biri, savaşa katılmadığı halde, Türkiye'nin Müttefiklerin yanında mı yer aldığını sorunca Dışişleri Bakanı onaylar gibi başını salladı (4). Bir başka gazeteci de, Dışişleri Bakanı'na, Türkiye'de Rusya ile olan ilişkilerini sordu. Menemencioğlu bu soruyu, Kahire görüşmelerinin merkezini Türk - Sovyet ilişkilerinin oluşturduğunu ve görüşmelerden, bu ilişkiler güçlenmiş olarak çıktıkları karşılığını verdi. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle olan ilişkileri en az İngiltere'yle olan ilişkileri kadar iyiydi (5). İnönü'yle Menemencioğlu'nun Kahire'den Ruslarla diplomatik yönden anlaşma isteğiyle dönmeleri bakımından, bu ifade gerçeğe yakın sayılabilir. Ama, Türkler hâlâ çok kuşkucuydu. Yine de Menemencioğlu'nun karşılığı bir bakıma gerçeğe yakındı. O günlerde Türkiye'nin Rusya ile olan bağlarının, İngiltere ile olan bağları kadar iyi olduğunu söylerken, 1944'ün ilk aylarında İngiliz - Türk ilişkilerinin gittikçe gerginleştiğini unutmamak gerekir.

Kahire görüşmelerinin sonucu olarak İngilizler ocak ayı başında Hava Mareşali Linnell'in başkanlığında bir askerî kurulu Ankara'ya göndermişlerdi. İngilizler, Müttefik hava üslerinin hazırlanması sorunuyla uğraşırken, Türk kurulu da daha çok askerî yardım koparma peşindeydi. Linnell'in başkanlığındaki kurul, çok geçmeden Adana'dan beri her İngiliz kurulunun karşılaştığı aynı güçlüklerle yüzyüze geldi.

İngilizlerin kullanılmaya uygun hava üsleri elde etmek için gösterdikleri çabalar, artık sıkıcı olmaya başlayan aynı türden direnişlerle karşılandı. Türkler, İngiliz ve Amerikalıların Doğu Akdeniz stratejileri üzerine bilgi sahibi olmaktan yakındılar (6). Bu bölgedeki Alman gücünün, İngiliz haber alma servislerinin tahminlerinden on kat daha büyük olduğuna inandıklarını, kendilerine hemen 500 Sherman tankı, 300 savaş uçağı ve en az 180.000 ton araç ve gereç verilmesini istediler (7). Türkler ayrıca, hava üslerinin yapımı için gereken personel sayısını abartırken, İngilizlerin Türk personelini bu iş için eğitmeyi kabul etmediklerini ileri sürdüler (8). Erkin'in bu konudaki görüşü şöyleydi:

Adana görüşmeleri sırasında doğan belirsiz anlaşmazlıklar bu kez kesinlikle ve ciddi olarak ortaya çıkmıştı. Taraflar aynı dilden bile konuşmuyorlardı. İki görüş arasında derin bir uçurum vardı (9).

Türklerin uzun zamandır süregelen kuruntuları görüşmeler sırasında doğan hava ve görüşmelerin yönetilişiyle, daha da artıyordu. Her zamanki gibi bu kuruntuların başında da İngilizler ve Ruslar arasında gizli bir anlaşma yapılmış olması ve Sovyetler'in Batı Avrupa'daki İngiliz çıkarlarına ses çıkarmaması karşılığında, Doğu Avrupa'nın Rusya'ya bırakılacağı korkusu geliyordu. Menemencioğlu, Linnell'in kuruluyla görüşmeler sürdürülürken, Büyükelçi Steinhardt'a yönelttiği yakınmalarında, üstü kapalı olarak, "İngiltere'nin savaşa katıldıktan sonra Türkiye'nin savunmada kalmasını istemesinin... kesinlikle siyasal bir nedeni olmalıdır," demişti (10). Türk Dışişleri Bakanı özel anılarında daha açık konuşmaktadır. İngilizlerin üs olarak yalnızca güneydeki havaalanlarını seçtiklerini, yalnız İzmit'te bir üs üzerinde durduklarını belirtmekte, Kuzeydoğu bölgesiyle Karadeniz kıyılarını bu durumda kimin koruyabileceğini kendi kendine sormaktadır. Menemencioğlu'na göre bunun karşılığı şuydu: Ruslar! Orta Avrupa'ya ağır darbeler indirecek olan İngiliz üsleri açıldıktan sonra, Rusların da Balkanlarda geri çekilen Alman kuvvetlerine saldırmak için aynı hakları isteyeceğini kim söyleyebilirdi? Menemencioğlu, İngilizlerin sırf Rusların kuzeyden yararlanabilmeleri için, bilerek yalnız güney bölgesinde üs kurmak isteyip istemediklerini kendi kendine sormuştur. İlerde, Ruslar adına baskı yapıp yapmayacaklarını düşünmüştür. Bir gün Sovyet hava gücünü Türk topraklarından, gerekirse zor kullanarak çıkartma durumuna düşeceklerini hissettiğini de belirtmiştir:

İngilizlerin güneyde sağlam bir biçimde yerleşmek istedikleri gerçektir. Fakat, kuzey bölgesi ne diye boş bırakılacaktı? Neye hazırlık olarak boş bırakılıyordu? Bu düşünceler beni çok tedirgin etmekteydi... (11).

Ne var ki, bu düşünceler açık seçik ortaya konacak nitelikte değildi. Bu yüzden de görüşmeler bir kere daha lojistik ayrıntılar, personel sorunları ve öbür bilinen sorunlar ileri sürülerek yokuşa koşuluyordu.

İngilizler de Türklerin direnişinin, bir bakıma Kahire'de onaylanan ve Amerikalıların bu görüşmelerde İngiliz tutumunu desteklemediklerini gösteren inançlarından doğduğunu sanıyordu. İngiliz askerî kuruluşunun Ankara'ya varışı üzerinden daha bir hafta geçmeden, Dışişleri Bakanlığı, Washington'daki İngiltere Büyükelçiliğinden, birleşik Amerika'nın "Ankara'daki İngiliz elçisinin yapabileceği her türlü uyarıyı destekleyeceğini..." belirten bir yazı almıştı (12). 8 Ocak 1944'te Dışişleri Bakanı Hull, Başkan'a İngilizlerin Türkiye'nin savaşa katılması için son bir şans tanımayı hedef güden bir politika çizgisi izleyeceklerini ve yine kabul etmeyecek olurlarsa, İngiliz hükûmetinin "Türkiye politikasını bütünüyle yeniden gözden geçirmeyi" kararlaştırdığını bildirdi (13).

Hull ise başka bir salık verdi: Türklerle "açıkça", savaşa etken bir biçimde katılmalarını Birleşik Amerika'nın hoşnutlukla karşılayacağını, anlatması için Steinhardt'a talimat verilmesini öne sürdü. Ancak, Steinhardt'ın İngilizlerin baskılarını destekledikleri konusunda bir şey söylememesini istedi. Roosevelt bunu kabul etti ve 11

Ocakta Steinhardt'a bu yolda bir talimat gönderildi. Steinhardt da buna uygun hareket ederek 14 Ocakta Menemencioğlu'na "şüpheye yer bırakmayacak açıklıkla" Birleşik Amerika'nın, Türklerin savaşa girmelerini istediğini bildirdi (14). Bu çaba öylesine genel anlamda ve gönülsüzce gösterilmişti ki, sürüncemede olan Linnell görüşmelerinde hiç bir değişiklik yaratmadı. Bunun üzerine Linnell ve yardımcıları, 3 Şubatta birdenbire Ankara'dan ayrıldı. Bu apar topar gidişin nedenleri üzerine de Türk hükümetine, "gereken sonuçları kendisinin çıkarması için" hiçbir açıklamada bulunulmadı (15).

Tartışmalar sırasında Türkler, İngilizlerin Türk kuvvetlerine Balkanlar'da, nerede, nasıl, hangi Müttefik birlikleriyle yan yana savaşacakları ve neler planladıkları konusunda bir şey sızdırmamalarından ötürü çok tedirgin olmuştu (16). Gerçekten de Türkler, Müttefiklerin Balkan harekâtı üzerine bir şeyler öğrenmeyi hiçbir zaman becerememiştir. Kahire'deyken Türk Dışişleri Bakanı, İngiliz - Amerikan ortak kuvvetlerinin Balkanları istilası durumunda Türkiye'nin savaşa girebileceğini bildirmişti (17). Linnell kurulunun başarısızlığı, öneriyi yeniden ön plana çıkarmıştı. Menemencioğlu, yayınlanmamış anılarında, 1944 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Ankara'da verilen bir yemekte, Balkanlar'da, "Hatta Batıda girişilecek bir istila hareketinden otuz gün sonra, Türklerin de savaşa katılacağı üzerine yazılı taahhütname verebileceğini söylediğini hatırlatmaktadır (18). Menemencioğlu, kararlaştırdıkları üzere ertesi gün Hugessen'in yazılı öneriyi bile almaya gelmediğini belirtmektedir (19).

Bir süre sonra da Linnell heyeti Ankara'dan ayrıldı ve İngilizler yavaş yavaş her türlü samimiyetten uzaklaşmaya, hatta bizimle görüşme zorunda kalmamak için karşılaşmamaya bile dikkat eder oldular" (20). Göründüğü kadarıyla İngilizler Türklerden, özellikle Numan Menemencioğlu'ndan umudu kesmişlerdi.

İngiliz askerî kurulunun Ankara'dan ayrılması, savaş döneminde İngiliz - Türk ilişkilerinin en kötü noktaya vardığı andır. Az konuşan, fakat hep Türkleri öven Hugessen bile, Linnell kurulunun ayrılmasından sonra, uğradığımız hayal kırıklığını saklamak için hiç bir teşebbüste bulunmadığımızı çetin bir dönem başladı" diye yazmaktadır (21). Türkleri azarlama konusunda İngilizler, özellikle Menemencioğlu'na karşı, gerek sosyal, gerekse diplomatik yönden Amerikan desteğini de istemekten geri kalmadılar. 4 Şubatta, İngiliz askerî kurulunun Ankara'dan ayrılmasından bir gün sonra, Hull, İngiltere hükümetinden Büyükelçi Steinhardt'ın Türklerle sosyal ilişkilerini en aza indirmesini öneren bir mektup aldı. Roosevelt de bunu kabul etti. Hull, telgrafla Steinhardt'a: "Türklerle ilişkilerinizi 'dondurun'" talimatını gönderdi (22).

İngilizlerle Amerikalıların Türkiye'ye yaptıkları silah yardımı da birden kesilivermişti. İngilizler, Türklerle olan ilişkilerini sertleştirmeye o kadar kararlıydı ki, Port Sait'ten ayrılan silah yüklü bir Türk gemisini çevirip, "yükünü boşaltmadan gidemeyeceğini" bildirdiler (23). Kiralama - Ödünç Verme Anlaşması yoluyla yapılan yardımlar da durmuştu. Fakat, İngilizler bütün ticarî ilişkilerini kesmekten dikkatle kaçınıyordu. Çünkü, Türkler de kromit ihracatını durdurarak buna karşılık verebilirdi. Yıllarca sonra Cevat Açıkalın, bu dönem üzerine görüşlerini yazmıştır: "O günlerin heyecanlı ve gergin havası içinde Türkiye'nin tutumuna karşı eleştirici sesler yükseltenlerin sayısı çoktu." (24). Fakat bunlar içinde Londra'da yayınlanan "Times" gazetesi kadar sesini çok yükselten olmamıştır. 1944 yılı şubat ayında yayınlanan iki makalesinde "Times", İngiliz-Türk ilişkilerinin "ölü nokta"ya vardığını ve "dondüğünü" bildirdi (25).

"Türkiye ve Büyük Devletler: Kahire Konferansından Beri Süregelen Kuşkular" başlıklı makalesinde "Times", İngiliz askerî misyonunun Türk isteklerini, "Türklerin sindirme gücüne oranla abartmalı ve uygunsuz bulunduğunu" ileri sürdü. "Times", bu davranışta "bir güven bunalımı" yaratan etkenler bulunmasaydı, durumun o kadar kötü sayılmayabileceğini de ekliyordu (26).

Bu bakımdan "Times", yaratılan güven bunalımının, Menemencioğlu ile Eden arasındaki kişisel düşmanlıktan doğduğunu belirten yayın organları arasında gerçeğe en yaklaşıyordu. Bu düşmanlıkla ilgili olarak "Times"ın Ankara'daki özl muhabiri şöyle diyordu: "Bugünkü dert... yanlış anlamalardan ve belki de öfke nöbetlerinden ileri geliyor..."

Türklerin savaşa girmeyi erteleme çabalarına gelince, "Times", Türkiye'nin Müttefiklere hiç de içten olmayan hizmetlerinin yanı sıra, önderlerinin de yükümlülüklerini yerine getirmeye niyetli olmadıklarını söylüyordu. Türklerin görüşleri ve istekleri "sonuçtan kaçma amacını güden boş kaçamaklardı." "Times", 26 Şubatta, "Ankara'da Kararsızlık" başlıklı ikinci bir makalesinde, Türkiye'nin Müttefiklerin yardımına koşmaktaki çekingenliğini, Sovyetler Birliği'nden korkmasına bağlamaktaydı (27). "Türklerin Sovye Rusya'dan kuşkulandığı çekilmeleri, mantıkla bağdaşmayan eski bir alışkanlıktan doğmaktadır..."

"Times", eğer önderleri savaştan sonra Balkanlar'da anlamlı bir rol oynamak istiyorsa Türkleri, Rusların gönlünü almaları ve Müttefiklerle işbirliği yapmaları gerektiği konusunda uyarıyordu.

Tahmin edileceği gibi, bu görüş Türkleri çok endişelendirdi. Sadak, "Akşam" gazetesinde yayınlanan bir dizi makalede, "Times"ın takındığı tutuma karşı çıktı, gazeteyi, dış politikanın "duygusal çözüm yolları"ını, "sokak politikası" biçimine çevirmekle suçladı (28).

"Times"te yayınlanan raporların sağlam kaynaklara dayandığı görüntüsünü kabul eden Sadak, bunların "bütünüyle aleyhte" olduğunu söylemekte ve İngilizlerin "kendi mantıklarına bile inanmadıklarını" yazmaktaydı. İleri sürülenleri yalanlamak için de her zamanki Türk görüşlerini sıralıyor, Batı'nın yaptığı silâh yardımının azlığından, savaş stratejisinde koordinasyon gereğinden söz ediyor ve doğan güven bunalımının suçunu İngilizlerin omuzlarına yıkıyordu. Türkler Müttefiklere karşı görevlerini sebatla yerine getirmişlerdi.

kitap

İngilizler ise vaatlerini yerine getirmekten kaçınmışlardı. Halkın yalnızca ucuz bir ün sağlamak için savaşa girmek istememesi çok doğaldı.

Falih Rifki Atay da buna benzer bir görüşü savunmuştur (29). Türkler, İngilizlerle anlaşıp savaşa katılacak olurlarsa, barışı imzalayan yandan olacaklarını biliyor, fakat körü körüne savaşa girmek de istemiyorlardı. Atay, Müttefikler arasında gerginlikler olduğunu ileri sürüyordu. "Etken bir ittifak, belgelerin korunduğu yapıların tozlu rafları arasında uyutulmaz," diye yazıyordu.

Times'te yayınlanan makalelere karşı Türk kamuoyunun tepkisi, sorunu bir güven sorunu olmaktan çıkarıp ortaklar arasında bir ağız kavgasına dönüştürmüştü, Türkiye'nin savaşta oynadığı rolü içtenlikle onaylamış, ortada işlenmiş bir suç varsa, bunun sorumluluğunu İngilizlerin omzuna yüklenmişti. Ancak Türk hükümeti üzerindeki baskılar gittikçe artıyordu (30). Times gazetesi Türkelere, Ruslara yanaşmalarını salık vermişti. İşte, Menemencioğlu da, bunu denemeyi kararlaştırdı.

Menemencioğlu Ruslara Yanaşıyor - Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler bu biçimde bozulurken, Türkler, Sovyet niyetlerini bir kere daha yoklama ve Kahire Konferansı'nda Roosevelt'le Churchill'in salık verdikleri gibi, Rusya ile daha iyi ilişkiler kurabilmek amacıyla bir çaba gösterdi. Türk Dışişleri Bakanı bunu, ciddi kuşkuyla duyarak yaptı. Rusların yalnızca yalan söylediklerini hissediyordu. Bu konuda şunları yazmaktadır: Ruslar, tam bir umursamazlık gösterdi. Hatta İngiliz önerilerinin kışkırtıcısı oldukların bile yalanladı.

Türkiye'nin huzurunu kaçırmak istemiyor, Müttefikleri olan İngilizlerin üsteleşini, hedeflerine ulaşmak için yeterli görüyorlardı. Ruslar, Türkleri tedirgin etmek istemiyorlarsa, kesinlikle, çok huzur kaçırıcı bir şeyler tasarlıyorlar demektir (31).

Buna rağmen Menemencioğlu, Kahire Konferansı'ndan sonra ve İngilizlerin "savaş döneminde ve savaştan sonra Sovyet saldırılarına hedef olmamak için bir anlaşma düzeyi yaratma" çağrılarını uyarınca, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'un kişiliğinde Rus hükümetine yanaşmayı kararlaştırdı. Savaştan sonra iki hükümet arasında, Balkan ülkelerinin bağımsızlık ve tarafsızlığını garantiye alacak bir anlaşma önermeyi düşündü. Menemencioğlu, "böyle bir anlaşmanın iki ülke arasında daha geniş bir işbirliğine yol açacağını" söylüyordu (32). Türk Dışişleri Bakanı böylece, Rusya'nın niyetlerini keşfetmeye koyuldu. Vinogradov'a, "Türkiye'nin Britanya'yı Rusya'dan ayıran bir duvar olmak istemediğini, tersine, aslında Müttefik olan iki ülke arasında birleştirici bir rol oynamayı özlediğini belirtti (33). Menemencioğlu'na göre, Rusların buna verdikleri karşılık, Sovyetler Birliği'nin temelde bu görüşte olduğu, ancak Türkiye'nin hâlâ katılmadığı bir savaşa Sovyetlerin katkısının bu yüzden "Büyük bir engel"le karşılaştığını belirtmek oldu. Türkiye hiç gecikmeden savaşa katılacak ve bu "anlaşmazlığı ortadan kaldıracak" olursa, Sovyetler Birliği yalnız sınırlı bir danışma anlaşması değil, genel bir karşılıklı yardımlaşma paktı bile imzalamaya hazır (34).

Karşılıklı görüş alışverişi bunda ileri gidemedi. Menemencioğlu, Türk sınırlarında, hâlâ kuvvetli bir Almanya ile, kuşkusuz savunma gücü postuna bürünüp, bir daha Türk topraklarından çıkmayacak olan Sovyet yardımı heyulâsı var oldukça, Rusların Kahire görüşmelerinde uzakta kalışının nedenlerini anladığını yazmaktadır. Sovyetlerin, Türkiye'nin gerektiği biçimde silâhlendirilip askerî yönden İngilizler ve Amerikalılarca desteklenerek savaşa katılmasıyla hiç ilgilenmedikleri açıkça belliydi. Ruslar, Türklerin savaşa girmesini istiyordu ama, Rusya ile "karşılıklı yardımlaşma"ya dayanarak girmesinden yanaydı. Böylece Menemencioğlu, kuşkularının hiç de yersiz olmadığını kavramış oldu.

Anlaşıldığı kadarıyla Rusya'ya yanaşma teşebbüsü kabul edilmemişti. Teşebbüs, Dışişleri Bakanı'nın başlıca yardımcılarında birince, "teknik yönden verimsiz ve mantıksız" bir davranış olarak eleştirilmiştir (35). Türk-İngiliz ilişkilerinin "gerçekte sıfıra indiği" (36) bir dönemde, Türk-Sovyet ilişkileri tehlike çanları çalarken ve Almanya'nın çöküşünün arifesinde, Türkiye 1944 yılının ortasına, kendisini tedirgin hissedecek kadar yalnız giriyordu (37). Diplomatik ustalık, Türkiye'yi savaşın yıkımından kurtarmıştı; ama, aynı diplomasi, gittikçe yaklaşan savaş sonrası döneminde Türkiye'nin güvenliğini etkili bir biçimde sağlayamayacaktı.

X

İÇ POLİTİKADA DEĞİŞİKLİK

Müttefik zaferlerinin birbirini kovalaması, Birleşik Amerika'nın ve İngiltere'nin Türkiye ile olan ilişkilerini "dondurmaları", batıdan alınan askerî yardımın kısıtlanması, Rusya ile olan görüşmelerin kesilmesi, 1944 yılı ilkbahar ve yaz aylarında Türk politikasının gidişi üzerinde dayanılmaz baskılar yaratan etkenler olarak dikkati çeker. Erkin'in deyimleriyle:

Eğer Türkiye savaşa katılmamaya karar verirse, İngiltere-Türkiye arasındaki uyum bozulacaktı; belki de Büyük Britanya artık Türk sorunlarıyla ilgilenmeyecek, Rusya, Türkiye ile arasındaki sorunları kendi bildiği yoldan çözümlenmekte serbest bırakılacaktı (1)

Büyükelçi Hugessen, Saraçoğlu'na, yakın bir gelecekte Türkiye'nin "savaşa girme ya da savaştan sonra tek başına kalma alternatifleri arasında bir seçme yapma zorunda kalacağını" belirtmişti (2). Birleşik Amerika bile, Türkiye'nin başına gelenlerin tümüne sırt çevirmekte İngiltere'ye katılmışa benziyordu. İşte bu dönemde

kitap

Türkler, Müttefikleri yatıştırmak amacıyla, gerek iç, gerekse dış politikalarını değiştirmeye başladılar. İngilizleri ve Amerikalıları tatmin için, batılı demokrasilerin duygularını çok inciten Varlık Vergisi'ni yürürlükten kaldırdı; Rusların hoşuna gitmek için, öbür uğraşlarından başka, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk ırklarının bağımsızlığı uğrunda çaba gösteren Turancılık hareketini sildiler.

Varlık Vergisi - Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi kanununu çıkardı. Bu verginin amacı, savaş zenginlerini, fırsatçıları, kazandıkları büyük servetler üzerinden uygun oranda vergi vermeye zorlamaktı (3). Ayrıca deflasyon yaratmak için tedavüldeki parayı çekme ve azaltma hedefi de güdülüyordu. Başbakan Saraçoğlu tasarıyı Büyük Millet Meclisi üyelerine sunarken, yeni verginin zengin tüccar ve emlak sahipleri gibi, "savaşta büyük paralar kazanan kimselerden" alınacağını söylemişti (4). Vergiler, bölgesel komitelerce değerlendirilecek ve bunlara itiraz etmek için Meclis'ten başka hiçbir yere baş vurulmayacaktı. Böyle artan hükümet harcamalarının karşılanmasına yardımcı olunacaktı (5).

Fakat bu kanun, daha başında şiddetli protestolarla karşılandı. Tasarının Meclis'te görüşülmesi sırasında, Varlık Vergisi'nin kanun ilkelerine aykırı olduğu bile ileri sürüldü (6).

Tasarının gerekçesinde, zengini vergilendirerek sosyal adaleti sağlama amacının güdüldüğü açıklanıyordu. Ancak, Nadir Nadi'nin de yazdığı gibi:

Kulaktan kulağa fısıldandığı, hatta zaman zaman yüksek sesle de dile getirildiği gibi, daha da açıkçası, kanunun ikinci hedefi, piyasayı azınlıkların denetiminden kurtarmak ve Türklere açmaktı (7).

Yine, yazarın belirttiğine göre, "Türk vatandaşı olmakla övünen bizim Yahudi, Rum ve Katolik vatandaşlarımız, emlak ve servetlerini yok pahasına elden çıkarmak zorunda kalacaklardı..." (8).

Bu görüş, Varlık Vergisi üzerine daha doğru bir yargıyı getirmektedir.

Kanunun uygulaması hem farklı, hem de zorlayıcıydı. Yahudi asıllı Amerikan Büyükelçisi Steinhard, 18 Ocak 1943'te, verginin azınlıklar arasında farklı uygulandığına kuşku olmadığını, bunun kanıtlarının "inkâr edilemeyeceğini" rapor ediyordu (9). Mahallî Vergilendirme Komisyonları, kanunu fark gözetken bir biçimde uyguluyor ve direktiflerini merkezi hükümetten aldıkları açıkça belli oluyordu.

Vergilerini ödemeyenlere karşı çok sert tedbirler alınmıştı. Böyleleri doksan gün hapsediliyor ve mallarına - mülklerine el konuyordu. 1943 yılı şubat ve mart aylarında İstanbul ve Ankara'da yayınlanan gündelik gazetelerde, haczedilen emlak ve vergilendirmede eşitsizlik olduğu üzerine "yalan propaganda" ya kalkmış ve suçlu görülmüş olanların sürgüne gönderilecekleri, ağır işlerde çalıştırılacakları bildiriliyordu. Ağır işe mahkûm edilen vatandaşlar önce, Kadıköy, Haydarpaşa, Kartal, Pendik ya da Maltepe semtlerinde enterne ediliyor, sonra Erzurum yakınlarındaki Aşkale'ye, çalışma kamplarına gönderiliyordu (10).

Mükellef, çalışması karşılığında günde iki buçuk lira alıyor, bunun yarısı hemen hükümete olan borcuna kesiliyor, geri kalan yarısı da kişisel giderleri, yiyecek ve giyimi için ayrılıyordu. Çalışmaya gönderilenlerin ailelerine iş bulmak için tedbirler de alınmıştı. Yaklaşık olarak 4000 kişi bu biçimde tutuklanmıştır (11).

Doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'ne başvurmaktan başka vergiye itiraz yolu da tanınmamıştı. 15 Ocak 1943 tarihine kadar itiraz edenlerin sayısı ise 3000'i bulmuştu (12). Bunun üzerine Meclis ve Maliye Bakanlığı Dilekçe Komisyonları, itirazların ancak konulan verginin tamamının ödenmesinden sonra dikkate alınacağını ve giderlerin de ayrıca alınacağını açıkladı.

15 Mart 1943'e kadar Aşkale'ye gönderilenlerin sayısı 300'ü bulmuştu. Bunlar arasında yalnızca üçü Türk asıllı bir ad taşıyordu. Ötekilere ise Yahudi, Rum ya da Ermeni'ydi. Bu usul, vergi yürürlükte kaldığı sürece uygulandı. Steinhardt Dışişleri Bakanlığı'na, Başbakan da içinde, Türk yetkililerinin eşitsizlikler yapıldığını kabul ettiklerini haber verdi (13). Nadir Nadi ve Varlık Vergisi'nin İstanbul'daki uygulamasını yapan Faik Ökte de bunu doğrulamaktadır (14). Her ikisi de verginin azınlıkların belini büktüğünü belirtirken, hükümetinin, "tekstil fabrikası sahibi toprak ağalarına, hükümetle iş yapan komisyonculara ve müteahhitlere dokunmadığını" ileri sürmektedirler (15). Türk vatandaşı olmayan azınlıklar da çok yüksek ve aşırı oranlarda vergilendirilmekteydi. Bu da gerek Müttefik, gerekse Mihver'e ait yabancı hükümetlerle sürekli sürtüşmelere yol açıyordu.

Bu dönemde Almanya, Bulgaristan ve Yunanistan da içinde, pek çok elçilik, Türk hükümetine protesto notaları vermiştir. Amerikan Büyükelçiliği de "Türklerle sertçe ve doğrudan doğruya konuşmanın haklılığını" kabul etmiştir (16). Böylece, Ankara'daki yabancı diplomatlar vergilere karşı hep bir ağızdan yaygara koparmışlardır.

Türk basınına gelince, Varlık Vergisi konusunda tüm haberleri vermiş, tüzükleri ve Aşkale'ye gönderilenlerin adlarına kadar verilen cezaları yayınlamış, ancak yorum yapmaktan kaçınmıştır. Sonunda Ahmet Emin Yalman bu sessizliği bozarak 1 Ekim 1943'te "Vatan" gazetesinde "Varlık Vergisi Kaldırılmalıdır: Çünkü Müzmin Bir Hastalık Oldu" başlığı altında bir yazı yayınlamıştır. Yalman, verginin bulaşıcı bir hastalık olan ve Avrupa'yı da kasıp kavuran "Yahudi düşmanlığı"nın sonucu olduğunu, "sarılması gereken bir yara açtığını" yazmıştır (17). 1 Ekim 1944'te, vergiyi eleştirmesinden bir yıl sonra, "Vatan" gazetesi kapatılmış, Yalman'ın kendisi de Aşkale'ye gönderilmiştir. Tersî düşünülebileceği halde, Yalman çalışma kampını yazara, "Şifalı bir yerdi. Burada zorla bulunduranlar birlikte hoşça vakit geçirebiliyorlardı, ama pek çoğu sürgünde olmanın acısını çekiyordu", diye anlatmıştır (18). "Vatan" gazetesi, 23 Mart 1945'te yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Aydemir ise vergiyi, "bir kapris değil, kaçınılmaz bir ihtiyaçtı" diyerek savunmaktadır. Aydemir, 1942 yılı ağustos ayında Başbakan Refik Saydam'ın ölümü üzerine, "fiyat denetimi ve ayarlama tedbirlerinin çığırından

kitap

çıkartıldığını" belirtmekte, enflasyona yatkın olan piyasadaki parayı azaltmak için hükûmetin acele olarak daha çok fona ihtiyaç duyduğunu ileri sürmektedir (19). Aydemir, "bugün bile verginin İnönü'nün politika hayatına karşı bir suçlama olarak kullanıldığını" kabul etmekte ve zamanında İnönü'nün, verginin getirilişi sırasında ayrı bir özen gösterdiğini; çünkü, sonunda bunun hesabını kendisinden soracaklarını bildiğini hatırlatmaktadır (20).

Vergi kanunu kabul edilirken, bunun 465 milyon liralık bir gelir sağlayacağı tahmin edilmişti (21). 17 Mart 1943'te ise Saraçoğlu Meclis'e Varlık Vergisi'nin 225 milyon lira gelir sağladığını, bu toplamın da ülkenin mali ufkundaki "bulutları dağıttığını" söyledi. "Düşüncesizce ve zararlı bir biçimde harcanacak paranın şimdi tedavülden çekilmiş olduğunu" ileri sürdü (22). 1944 Şubatında tahsil edilen miktar 315 milyon lirayı bulmuştu (23). Bu toplamdan 280 milyon lirayı "zengin azınlıklar"dan alınmıştı (24). Varlık Vergisi, 15 Mart 1944'te yürürlükten kaldırıldı ve kanunu kaldıran karar, iki gün sonra yürürlüğe girdi. Kanunla ilgili olarak verilen bütün cezalar ve sürmekte olan kovuşturmalarda, daha tahsil edilmemiş 108 milyon liraya yakın vergi alacağı da kaldırıldı.

Maliye Bakanı Fuat Ağralı, kanunun yürürlükten kaldırılmasının nedenlerini açıklarken, "tahsil edilemeyen alacakların bir bölümünün tahsiline aslında imkân bulunamamasını, başka bir bölümünün ise, mükellefleri çetin çalışma şartlarına ya da tam bir yoksulluğa düşmeden tahsil edilememesine" bağladı (25). Kanunun yürürlükten kaldırılmasına neden olarak günün şartları gösterilmişti ama aslında, özellikle Birleşik Devletlerin baskısına olumlu bir karşılık vermek ve Türkiye ile Batılı Müttefikler arasında daha iyi ilişkiler kurmak için bu yol seçilmişti. Franz von Papen bu tutumu keşfetmişti. Verginin kaldırılmasını, Türk devlet adamlarının Birleşik Devletlere yanaşma niyetlerine bağlamıştı. Bu konuda da haklıydı (26). Varlık Vergisi, Türkleri Batıların yanından daha da uzaklaştırmıştı. 1944 Martında toplanan vergi gelirleri, artık daha çok baş edemeyecekleri bir lüks durumuna almıştı. Varlık Vergisi'nin kaldırılması, Türk hükûmetinin savaş sonrası dünyasının gerçeklerine karşı erkenden ayak uydurmaya hazırlanışının başlangıcıdır.

Turancılık Sorunu - Türk hükûmetinin dünya olaylarına ayak uydurmaya çabaladığının bir başka belirtisi, 1944 yılı mayıs ayında, Türkçülük ve Pan-Turancılık fikirlerinin propagandasını yapanların toparlanması ile ortaya çıktı (27). Hükûmet, bir tek temizlik hareketiyle, savaşın başından beri bütün Türklerin birleşmesi için çağrıda bulunan küçük, fakat anlamlı bir grup aşırı uç üyesini tutuklattı. Hükûmetin bu tutuklamaları kamuoyuna büyük gürültülerle duyurması ve zamanın seçilişi, amacının yalnız bir grup azınlığı cezalandırmak değil, Sovyetler Birliği'nin gözüne hoş görünmek, belki de önderlerini daha ölçülü davranmaya yöneltmekti (28).

Savaş yıllarında Türkiye'deki Turancılık hareketi birtakım küçük gruplara bölünmüştü. Birleştikleri tek nokta, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı besledikleri, kin derecesine varan öfkeydi. Dolayısıyla Rus tarafından daima bir tehdit olarak kabul ediliyorlardı. Bu nedenle, Türk hükûmeti en sonunda bu gruplara karşı harekete geçmişti.

Fakat bu, Türk hükûmetinin hareketin o zamana kadar ki eylemlerini desteklediği, beslediği anlamına gelmemektedir. Tersine, böyle bir davranış, Türk dış politikasının temellerinden birini, yani Türk sınırlarının olduğu gibi korunması ilkesini yıkmak olurdu (29). Bazı yazılar Türk politikasını çizenlerin de, Sovyetler Birliği'ne karşı aynı duyguları besledikleri için, Turancılara karşı sempati duyduklarını ileri sürmüşlerdir (30). Hareketin daha önce bastırılabilirdiği görüşü belki kabul edilebilir (31).

Fakat, Türk hükûmetiyle Turancılar arasında bir anlaşma olduğu üzerine belgeler yoktur. Ancak bu hareket Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle olan ilişkilerinde bir rol oynadığı ve hâlâ da oynamakta olduğu için, kısaca da olsa, Turancılığın önderlerini, ideolojilerini, hükûmet içindeki taraftarlarını tanımak ve bu unsurların Ankara'nın uluslararası konulardaki kararları üzerindeki etkisini, elbette böyle bir etki varsa, incelemek gerekir.

Pan-Turancı Unsurlar - Savaş yıllarında Turancı hareketin başlıca önderi Zeki Velidi Togan'dı (32). Güney Urallarda, Rus Türkistan'ı eyaletlerinden biri olan Başkır'da dünyaya gelen Togan, Rus ihtilâli sırasında Başkır'da bağımsız bir devlet kurmayı hedef tutan Müslüman örgütünün başına geçmekle, genç yaşında siyasal bir militan olduğunu göstermişti. Togan, bütün ömrü boyunca olanca çabasını Türkiye'nin ilgisini Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türk soyundan olanların üzerine çekmek için göstermişti. Türk hükûmetlerini, bağımsız bir Türkistan'ın elle tutulur ve gerçekleştirilmesi mümkün bir amaç olduğuna inandırmaya çalışmıştı. Bu nedenle, sayıları oldukça kabarık olan eserlerinde, belirli bir Sovyet düşmanlığı havası vardır. Sözgelisi, savaş yıllarında yazdığı önemli incelemelerinden birinde, "Yeni Ruslaştırma" diye tanımladığı harekete karşı uzun bir eleştiri kaleme alan Togan, bunun Türkistan'daki Türk kültürünü yok etmeye yönelik Sovyetlerin, örgütlenmiş bir teşebbüsü olduğunu ileri sürmüştür (33). 1942'de "Bugünkü yeni Ruslaştırma hareketi, aşağıdaki biçimde gelişmektedir" diyordu:

1. Komünizm ve Rus emperyalizmini birbirlerini tamamlayan iki kavram olarak birleştirmek ve uşak ruhlu uydu ülkelere ve dünyaya karşı, iki yüzlü bir politika çizgisi izlemek,
2. Rus ulusunun dünyaya egemen olma amacını "kutsal bir ideal" olarak ifade etmek ve ulusal hedeflere bu yoldan varmak için, gerektiğinde ölmeye bile hazır, uyanık bir ulus durumuna gelmek,
3. Rus halkının nüfusunu artırmak,
4. Rusları, Asya'nın istila edilecek bölgelerine rahatlıkla yerleşecek kadar hareketli ve çevik insanlar haline

getirmek,

5. Etkili bir genişleme ve fetih uygulaması için diktatörlük sistemini yetkinleştirmek ve aşırı derecede merkezîyetçi bir rejim kurmak (34).

Togan, yeni Ruslaştırma hareketine karşı etken olabilmek için, Türk hükûmetinin, Türk kültürünü Ukrayna, Kafkasya, Moğolistan ve Türkistan'da yaşayan halklar arasında yayması gerektiğini ileri sürüyor (35). Bu halkların tam olarak Ruslaşmalarına karşı en iyi engelin dil olacağını söylüyordu (36).

Zeki Velidi Togan'ın, İstanbul Üniversitesi'nde Türk Tarihi kürsüsünde profesör olduğu dönemde öğrencileri arasında bulunan Reha Oğuz Türkkkan, 1938 yılında gizli bir ırkçı dernek kurmuş ve 1944 yılı Mayıs ayında hükûmetçe tutuklanıncaya kadar, eylemci çabalar göstermiştir (37).

Hocasından, hiç olmazsa görünüşte daha da fanatik olan Türkkkan ve yayınladığı "Bozkurt" adlı dergi, ırk üstünlüğü propagandası yapıyordu ki, bu da Nazizm'den pek az farklıydı (38). Turancı önderlerin tutuklanması nedeniyle yayımlanan resmî bildiri de, hükûmet, Türkkkan'ı merkezî hükûmeti devirmek için çalışan bir ırkçı olarak tanıtmıştı (39).

Bir başka ünlü ırkçı da hatta belki de içlerinde en aşırısı, ırkçılıkla Komünizm ve Sovyet düşmanlığını tutku edinerek birleştirmiş olan Nihal Atsız'dı (40).

Atsız, yayınladığı "Tanrıdağ", "Atsız", "Orhun" gibi çeşitli dergilerde önemli görevlere yalnız öz Türklerin getirilmesini savunuyor, azınlıklara aşırı hoşgörü gösterilmesinin Türkiye için tehlikeli bir şey olduğunu ileri sürüyor, savaşın yapıcılığını, milliyetçiliğin ancak ırkçılık temeline dayanabileceğini belirtiyordu (41). 20 Şubat 1934'te, "Orhun'da yayımlanan bir makalesinde Atsız şöyle yazıyordu: "Türk ulusunun ezeli düşmanı, bütün dünyadır. Tarih bize ezeli öğütte bulunmaktadır; iç düşmanlar üçtür; Komünistler, Yahudiler ve dalkavuklar." (42).

1944 yılı mayısında hükûmetin Turancılara karşı harekete geçmesini çabuklaştıran da, Atsız olmuştur. 1944 yılı şubat ayının 20'sinde ve martın 21'inde Atsız, Başbakan Saraçoğlu'na seslenen iki açık mektup yayınladı. Bunlarda, Başbakan'a, Parti'ye ve öğrenciler arasındaki yıkıcı sol unsurlar diye adlandırdıklarına saldırıyordu. Atsız, Saraçoğlu'na seslenen ilk mektubunda; "Bu satırların amacı, size Türkçülüğün neden yalnızca sözde kaldığını ve niçin hiç eyleme geçmediğini sormaktır" diyordu (43). Bu Başbakan'a yöneltilmiş katmerli bir hareketti; çünkü, Saraçoğlu'nun eyleme geçmelerine izin vermeden Turancı fikirlere göz yumduğunu ileri sürüyordu (44). Atsız, mektubunda, solcu öğrencilerin İstanbul'daki dernek binasında Turancıların yaptıkları toplantıları bastıklarından da yakınmaktaydı. "Bu göstericilerin en kötülerini, üniversite öğrencileridir" diye yazıyor ve şöyle ekliyordu:

Çoğu devlet parası ile okumaktadır. Bu demektir ki devlet, farkında bile olmadan, yılanları, kızıl gözlü ve zehirli yılanları beslemektedir. Bu yılanlar yarın doktor olup ülkenin dört bir yanına dağılınca, yapacakları ilk iş, her türlü faaliyeti sabote etmek olacaktır. Ülkeyi sırtından hançerleyecekler ve Türkiye'ye gelmesini bekledikleri kızıl rejimi getirecek olan yabancı ordulara ajan olarak hizmet edeceklerdir (45).

Atsız'ın ikinci açık mektubu doğrudan doğruya CHP'ye saldırıyor, partiyi ırk ve aile düşmanlığı, dine ve savaşa karşı çıkmakla suçluyor, faşizme karşı savaş maskesi altında milliyetçiliği ezdiğini öne sürüyordu (46). Bu mektupların sonucu olarak, Atsız'ın vatan haini diye suçladığı Sabahattin Âli, Nihal Atsız'a karşı bir hakaret davası açtı (47). Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ile "Ulus" gazetesinin başyazarı Faliş Rıfkı Atay, Atsız'a karşı açtığı davada Sabahattin Âli'yi desteklediler. Ancak dava 26 Nisan 1944'te görülecekken, Turancı öğrencilerin şiddet gösterileri nedeniyle yarıda kaldı. Göstericiler, Sabahattin Âli'ye saldırı (48). Bundan cesaretlendiği anlaşılan Atsız, hemen bütün "solcu" aydınları lânetleyen bir bildiri yayınladı. Bu kez hükûmet harekete geçmeyi kararlaştırdı. 9 Mayıs 1944'te Turancı önderler tutuklandı (49).

18 Mayıs 1944'te Bakanlar Kurulu, İçişleri Bakanlığının "İrkçi ve Turancı kışkırtmalara girişenlere karşı aldığı gerekli tedbirleri" onayladı (50). Bir resmî bildiri yayınlayarak, soruşturma sonucunda tutuklananların "gerçek milliyetçilikten başka ilkeleri vatandaşlara aşıladıklarının anlaşıldığı" açıklandı. Bunun için de yine yayınlanan bildiri de, "suçluların gizli örgütler kurdukları, eylem programları hazırladıkları ve propaganda organları yayınladıkları" duyuruldu (51).

19 Mayıs 1944'te Cumhurbaşkanı İnönü, Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in kısa bir ön konuşmasından sonra, Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nda bütün yurtda yayımlanan uzun bir konuşma yaptı (52). Politika hayatının en önemli konuşmalarından biri olan bu söylevinde İnönü, özellikle üç nokta üzerinde durdu: Turancılar, Türkiye Cumhuriyeti için bir tehlike doğuruyordu; Türkler hiçbir zaman serüvenci bir politika istemiyorlardı ve başkalarının topraklarında gözleri yoktu; Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tarihi dostuydu. Turancılar üzerine İnönü, "Öyle şeyler vardır ki, ancak Anayasa ve hükûmetin kanunları çiğnendikten sonra bunlara kalkışılabilir" demişti. "Dolayısıyla biz de birtakım parlak fikirler maskesi altında, Cumhuriyet'in ve Büyük Millet Meclisi'nin varlığına kasteden bir teşebbüsle karşı karşıyayız." İnönü, sözlerine şunları da eklemiştir: "Komplocular hepimize aldatmayı deniyor, gittikçe ve derece derece, on yaşındaki çocuklarımızı ve bizi." İnönü, Türkiye'nin geleneksel serüvenden kaçınma politikasını da onaylıyordu.

Herkesin zihninde, elimize bir kuvvet geçecek olursa, bizim serüvenci ve saldırgan bir politika izleyeceğimiz düşüncesi vardı. Oysa cumhuriyet, uygar yaşantının temel değerlerinin uluslar topluluğundaki güvenlik havası olduğunu anlamıştı (53).

İnönü, bunun bir tercih ve seçme meselesi olduğunu açık seçik belirtmek istemişti: "... Ulusal politikamız,

kitap

topraklarımızın dışında serüven peşinde koşmaktan uzak kalmaktır... Bu bir zorunluluk ya da gereklilik politikası değil, bir inanç ve anlayış politikasıdır." Söylev, en sonunda sıkı Türk-Sovyet ilişkilerinden söz ediyordu. Türkiye'deki Turancılık hareketinden, "son zamanların zararlı ve hastalıklı belirtilerinden" diye söz ettikten sonra, İnönü şöyle ekliyordu:

Bu açıdan Cumhuriyet'i anlamak gereklidir. Ulusal Kurtuluş Savaşımız sona erdiği zaman, öbür komşularımız, eski savaşların anılarını bir türlü zihinlerinden çıkartıp atamazken, bizimle dost ola yalnızca Sovyetler Birliği vardı (54).

Kuşkusuz, İnönü'nün 19 Mayıs 1944 söylevi, hem Sovyetlere, hem de Türk gençliğine seslenmekteydi. Hükûmet içindeki Turancılar ve bunların kararlardaki etkileri - Bundan sonra ortaya çıkan sorun, bu unsurların işe karışan kişilerin ya da fikirlerinin, Türk dış politikasını tespitinde rol oynayıp oynamadıkları. Türk politikasını çizenleri, hedeflerinde ya da değer ölçülerinde etkileyip etkilemedikleridir. Yazarın görüşüne göre bu soruya verilecek karşılık bütünüyle olumsuzdur. Leo D. Hochstetter'i de dikkatini çektiği gibi, "Amerikan istihbaratı savaş yıllarında İnönü, ya da Menemencioğlu'nun, Turancılarla ilişkisi olduğu üzerine bir kanıt elde edememiştir." (55) Bu satırların yazarı da, bu konuda bir şey bulamamıştır (56). Tanınmış bir gözlemci olan Hostler ise şöyle demektedir: "Türk devleti içinde yüksek mevkilerde bulunan bazı kişilerin Alman-Sovyet savaşından yararlanma imkânlarını aradıkları ve SSCB'nin çöküşünün, Turancı fikirlerin gerçekleştirilmesine ortam hazırlayacağını düşünenlerin olduğu sonucuna varılabilir (57). Lothar Krecer de hükûmetin, Nuri Paşa'nın (Killigil) kişiliğinde iki yüzlü bir oyun oynadığını, Turancılığı resmen mahkûm ederken, el altından Alman Dışişleri Bakanlığına, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bağımsız bir devlet kurmak imkânından söz ettiğini ileri sürmektedir (58). Ancak bu yazarlardan hiçbiri, 1947'de Sovyetler Birliği'nce yayımlanan Gizli Belgeler'den daha başka yazılı kanıt ortaya koyamamaktadır. Gizli Belgeler, General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, General Ali Fuat Erden, 1943'e kadar Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi olan Hüsrev Gerede ve ünlü Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa'nın faaliyetlerini açıklamaktadır.

Türk Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la, "Türkische Post" gazetesi yazı işleri müdürü General Ali İhsan Sabis de, bu faaliyetlere karıştırılmaktadır. 5 Ağustos 1941'de von Papen, Alman Dışişleri Bakanlığına, "Türk hükûmeti çevrelerinin Azerbaycan'daki Türkmenlere karşı ilgi duyduğunu" bildirmiştir. Von Papen, ikisi de hükûmette bulunmayan Nuri Paşa ve Zeki Velidi'den ayrı olarak, bu konuda İstanbul milletvekili Şükrü Enis Bahça'nın, Afganistan'daki Türkiye Büyükelçisi Memduh Şevket'in ve yine kendisinin "güvenilmemesi gerektiğini" bildirdiği, çünkü hükûmetin casusu olduğunu belirttiği Ahmet Sait Cafer'in adlarını vermektedir. Gizli Belgeler koleksiyonuna göre, Turancı fikirlerden yana olarak bunlar görülmektedir (59). Bu kişiler üzerine söylenebilecek en önemli şey, savaş sırasında Ankara'da iktidara ve karar verme yetkisinde olanlara yakın bir çerçevede bulduklarıdır (60). Çakmak da bunlar arasındadır.

Fevzi Çakmak, kuşkusuz, savaş yıllarında Ankara'daki önemli kişilerden biriydi. Atatürk'ün arkadaşı ve parlak bir komutan olan Çakmak'ın adı, 1939'dan başlayarak hep göreviyle, yani Türk Genelkurmay Başkanı sözleriyle birlikte anılmıştır. 68 yaşında emekliye ayrılıncaya kadar da, silâhlı kuvvetleri çelik pençesi altında yönetmiştir. 24 Kasım 1941'de, Garoun adında bir aracı, Alman Dışişleri Bakanlığı'na Çakmak'ın, "kendisi fikrini resmen ifade edecek durumda olmadığı halde, Turancılıkla yakından ilgilendiğini haber verdi (61). 13 Mayıs 1942'de de von Papen, Alman Dışişleri Bakanlığına General Mürsel Baku'nun, Çakmak'ın kendisine bu davayı benimsemiş olan sivillerin, eğer isterlerse Almanya'ya gitmeleri için ülkeden ayrılmalarına izin vererek Turancılık hareketine yardım etmeye çalıştığını söylediğini bildirdi (62). Çakmak, aynı izni "şimdilik" subaylar için de vermeyi kabul etmemişti, (63) 1 Haziran 1942'de Garoun, Berlin'de, Dışişleri Bakanlığında bir başka görüşme sırasında, Çakmak'ın, Türkiye'nin Bakû bölgesinde çarpışmak zorunda kalacağına inandığını söylüyordu. Çakmak'ın Turancılık hareketine yakınlık duyduğunu yansıtmak için Gizli Belgeler'de öne sürülen kanıtların özü budur.

Hostler, ayrıca şunları yazmaktadır: "Gizli Belgeler, İnönü'nün kilit noktalarındaki danışmanlarının da sempatilerini yansıtmaktadır." (64). Hostler, hemen ardından George Lenczowski'nin, Mareşal Çakmak'ı "kilit noktalarındaki danışmanlardan biri" olarak gösterdiğini (65) hatırlatmaktadır. İsmet İnönü ile Fevzi Çakmak arasındaki ilişkilere daha yakından bakılınca, bu konudaki kanıtlar inandırıcı olmamakla birlikte, kendisinin Turancı fikirlere kapılmış olduğu kabul edilse bile, İnönü üzerindeki etkisinin pek az olduğu görülebilir.

Tersine, iki insan arasında büyük gerginlikler vardı. 1944 yılı Ocak ayında Çakmak'ı görevinden ayrılmaya zorlayan İnönü olmuştur. Sözcüleri, Çakmak'ın biyografisini yazan Süleyman Külçe, "Cumhurbaşkanı İnönü bütün dünyada aşırı derecede ölçülü bir kişi olarak tanınıyordu. Elbette Fevzi Paşa da bu niteliklerini biliyordu. Ancak fırsat buldukça Mareşal ondan, çok ölçülü bir adam yerine, korkak biri diye söz ederdi" diye yazmaktadır (66). Savaş yıllarında İnönü hükûmetin politikasıyla ilgili önemli sorunlarda Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Asım Gündüz'le kişisel ilişki kurarak, Çakmak'ın rolünü azaltmıştı (67).

İnönü, emekliye ayrılma yaşını uzatarak, Çakmak'ın görev süresini de uzatabilirdi. Külçe'nin öne sürdüğüne göre, "ne var ki, bu İnönü için kaçırılmayacak bir fırsattı." (68). Aslında Çakmak'ın dış politika üzerindeki etkisini, o zamanlar İnönü iyice sınırlandırmıştı.

Kuşkusuz, Turancılık sorunu ile ilgili politikada da durum böyleydi.

Çakmak'ı, İnönü'nün kilit mevkilerdeki danışmanları arasında saymadıktan sonra, Ali Fuat Erden, Hüseyin

kitap

Hüsnü Emir Erkilet ve Ali İhsan Sabis'le Hüsrev Gerede, hatta Nuri Paşa'yı önemli danışman diye hiç kabul etmemek gerekir. Sözgelisi, Erden ve Erkilet, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman askerî eğitimlerince yetiştirilmiş generallerdi ve bütün ömürleri boyunca Almanya'ya hayranlık duymuşlardı (69) Türk Askerî Akademi Komutanı Erden'le, iki yıldızlı emekli general Erkilet, bu arada 28 Ekim 1941'de, Führer'in Doğu Prusya'daki genel karargâhında Hitler'i ziyaret etmişlerdi. İkisi de, Alman ordularının hâlâ Rusları yenilgiden yenilgiye uğrattıkları cephelere kadar uzanmışlar ve bu geziden büyük esenlikle dönmüşlerdi (70). İnönü, Çakmak ve Saraçoğlu'nun katıldıkları bir toplantıda da, Türkiye Cumhurbaşkanı'na, "Rusya'nın kala kala bir karları kaldı" demişlerdi (71). Buna rağmen ikisinin de İnönü ile olan ilişkileri pek seyrek. Savaş yıllarında Erkilet, "Cumhuriyet" gazetesinde yazıyor ve Turancılık hareketinin en aşırıları arasında açıkça tanınıyordu (72). Bilinen bir kişi olduğu halde, askerî sorunlar üzerindeki görüşleri bile İnönü'ce değerli sayılmazdı. Dolayısıyla politika tespitinde bir etkisi ya da ağırlığı olmamıştır (73).

Alman yanlısı olduğu herkesçe bilindiği halde, daha ılımlı bir Turancı olarak kabul edilen Erden, İnönü'ye daha yakın olmakla birlikte, hiçbir zaman hele bu konuda asla önmeli bir danışman olmamıştır (74). 1945 yılı ekim ayında Yargıtay 1944 yılı mayısında tutuklanan Turancılar için verilen cezaları bozduğu zaman, Erden de bozulma kararını veren yargıçlar arasındaydı. "1945'te İnönü bana pek kızmıştı" diye yazmaktadır. "Sanırım, bana kızgınlığı, ırkçıların Askerî Mahkemede yargılandıkları döneme rastlamaktadır." (75).

Ali İhsan Sabis'in önemli bir danışman olmadığı daha da belirlidir. Savaş yıllarında Alman hareketini adım adım izleyen ve Ebüzziya ailesine yakınlığıyla tanınan Sabis, 1943'te yayınladığı anılarında, Kâzım Özalp ve Halil Paşa'yı (Kut), daha başkalarıyla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'ndaki çıkarıcılık ve sorumsuzluklarından dolayı suçlamaktaydı (76). 16 Ekim 1943'te, önceden de belirttiği gibi, İnönü'ye yakın olan Özalp ve Halil Paşa, Osman Okyar'la birlikte Sabis aleyhinde bir iftira davası açtı. Sabis'le, Türkiye'nin siyasetini çizen hükûmet de, 1944 yılı mart ayında ortaya çıktı. Saraçoğlu, Sabis'in, aleyhinde dava açmasını engellemek için, Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığını kazandırmamalarını Meclis üyelerinden istedi (77).

Yalçın bir yazı dizisinde Sabis'in kitabına, özellikle Alman yanlısı eğilimlerine şiddetle karşı çıkmış, (78) Sabis de kendisini mahkemeye vermek istemişti. Saraçoğlu ise Meclis'ten tersini isteyerek, bunu engellemiştir. Nuri Paşa'ya gelince, Lothar Kreckler, araştırmasında bu kişinin 1941'de Berlin'de Türk hükûmeti adına Turancılık sorununu tartışmaya gittiğin öne sürmektedir (79). Ancak Kreckler, Nuri Paşa'nın ziyaretinin hükûmet adına yapıldığını ispatlayacak hiçbir kanıt gösterememektedir. Yazar, bu konuda Zeki Kuneralp'la aynı görüşü paylaşmaktadır: "Nuri Paşa Berlin'de hükûmeti temsil etmemiştir. O, bazı hayalleri olan bir işadamiydi, ama Ankara'daki siyasal çevreler üzerindeki etkisi sıfırdı." (80).

Kreckler, Nuri Paşa'nın Berlin'deki Türkiye Büyükelçiliğiyle resmen ilişkide olduğunu da ileri sürmektedir. Bu, Berlin'deki Büyükelçi Hüsrev Gerede için çok şey ifade eder; ama Gerede'nin Ankara'daki üslerini hiçbir biçimde ilgilendirmez. Gerede gerçekten Hazer denizinin doğu kıyılarında bağımsız bir Türk devleti hayali besleyenlerdendi. Sözgelisi, 5 Ağustos 1941'de, Alman Dışişleri Bakanlığında Weiz Sacker'e yanaşarak, Kafkasya'daki Türk halklarını tek bir kukla hükûmetin yönetimi altında toplamanın imkânlarını tartışmak istemişti (81). Gerede'nin bu ve öteki teşebbüsleri, yazarın görüşüne göre, Ankara'dan aldığı resmî talimattan çok, kişisel duygularını yansıtmaktadır. Kreckler de, "ne kadar inanılmaz bir şey gibi görünürse görünsün" Gerede'nin tek başına hareket ettiğini açıkça söylemektedir (82). İşin ilginç yönü, Gerede'nin 25 Ağustos 1941'de Ribbentrop'la yaptığı bir görüşme sırasında, Alman Dışişleri Bakanı'na, "ülkesinin bugünkü sınırları dışında hiçbir toprak isteği olmadığını kesinlikle" ifade etmiş olmasıdır (83). Bundan Gerede'nin kişisel nedenlerden ayrı olarak Kafkasya'da bağımsız bir Türk devleti kurulması için Berlin'de genel bir heyecan havası yaratmak istediği düşünülebilir. Kreckler, Türk hükûmetinin gayriresmî olarak bu tutumu desteklediğini ileri sürmektedir. Ancak bu iddiasını doğrulamak için gösterdiği kanıt rasgele olup, yalnızca İnönü, Menemencioğlu ve Saraçoğlu'nun, Gerede ve öbür Turancılarca girişilen teşebbüslerden haberli olduklarını, bir süre bunu sürdürmelerine göz yumduklarını göstermektedir. Gerçekten de, eğer Almanya, Rusya'yı yenmiş olsaydı, her halde durum değişecekti. Hochstetter'in dediği gibi, Turancılık fikirleri, "patlamaya hazır tomurcuklar gibiydi." (84). Türk dış politikası, kuşkusuz, Alman egemenliğinin yaratacağı yeni şartlara ayak uyduracaktı. Ancak böyle bir durumu nasıl idare edebilirlerdi konusu, tartışılabilir bir sorundur ve arşivlerde İnönü, Menemencioğlu ve Saraçoğlu'nun Turancılık emellerini gerçekleştirmek için Alman yardımından bir şeyler umduklarını gösteren hiçbir belgeye rastlanmamıştır.

Belgelere dayanan kanıtlar, elbette ortaya çıkartılmayanlar dışında, Turancılık hareketiyle Ankara'da iktidar arasında herhangi bir ilişki olduğu kanısını vermektedir. Von Papen'in 1941 Mayısında Ribbentrop'a gönderdiği uyarı gibi, "Türk hükûmetinin temiz saygınlığını çıkarları için sürdürmeye kararlı olduğu yolu... toprak vaatleri ile... etkilemeyi düşünmek yanlış olur"du (85). Anlaşıldığı kadarıyla Ribbentrop da, Ankara'daki elçisinin uyarısını dinlemiş ve von Papen'e, Türk yetkilileriyle Turancılık sorununu tartışmaktan kaçınmasını bildirmiştir. İşte bu konuda yazdığı şunlardır:

Türkiye'nin genel politikasını, bizden yana olan savaşçı ülkelerin yararına değiştirmek için bu konuların yeterince çekici olmadığını hesaba katınca, bizim için Türkiye'nin isteklerine ve özlemlerine katılmamıza ya da garanti vermemize bir neden kalmamaktadır (86).

Hostler'in haklı olarak belirttiği gibi Turancılık hareketindeki başarı ihtimalinin zayıflığı daha Ruslar Almanları yenilgiye uğratmadan önce ortaya çıkmıştı (87).

Her şeye rağmen Nihal Atsız'ın yayınladığı açık mektupların hazırladığı fırsatı kaçırmak istemeyen İnönü'nün, Sovyetler'i yatıştırma çabası, yine de başarısızlığa uğradı. İnönü, Turancıları ezerken, önceden de belirttiği gibi, Sovyetler'in Türkiye'ye karşı takındığı tutumu etkilemek istemiş, ancak bunda da hayal kırıklığına uğramıştı. Ruslar, Almanlar'ın işine yarıyor diye Türk tarafsızlığına saldırmayı sürdürüyor. Turancıların yargılanmalarını maskaraca bir oyun olarak niteliyorlardı. 1944 yılı ortalarında yalnızca iç politikada yapılan değişiklik, işlerin üstesinden gelmek yeterli değildir. Türkiye, dış politikasını da yeniden çizmek zorundaydı.

XI

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YENİDEN DÜZENLENMESİ

Türk yetkilileri, özellikle İnönü, bir yandan iç politikadaki değişiklikleri gerçekleştirirken, öte yandan da ortaya çıkan yeni gerçeklere ayak uydurabilmek ve 1944 yılı başlarında Türk dış politikasını da buna uydurmak için dört önemli adım attılar. Türkiye, İngiliz ve Amerikalıların çağrılarına uyarak, Almanya'ya kromit cevheri ihracını durdurdu, Mihver gemilerine Boğazları kapattı, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu görevinden aldı, Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesti.

Almanya'ya Krom İhracının Sona Ermesi - Ocak ve şubat aylarında Türkler, Almanya'ya yaptıkları krom ihracını artırmışlardı. Amerikan Elçisi, Dışişleri Bakanı'nın Sovyet aleyhtarı uğraşlarına bağladığı bu tedbirsizce hareketi, İngiliz meslektaşıyla birlikte protesto etmekle yetinmeyip, kromit cevherinin taşınmasında kullanılan demiryolunun geçtiği ve Bulgaristan'la Türkiye'yi birbirine bağlayan Meriç köprüsünün de uçurularak "gerekli işlem"in yerine getirilmesini istedi (1).

Mart ayında İngilizler ve Amerikalılar, daha başka ekonomik kısıtlamaların yararlı olacağını düşündüler. Batılı Müttefikler tercihi satın almayı kesebilir ya da Türk limanlarını abluka edebilirlerdi. Steinhardt ve Hugessen, ilk fikre karşı çıktı. Bunun Türk ekonomisi üzerinde birdenbire etkisi olmayacağı gibi, Almanların Türk piyasasında denetimi ellerine almalarına yarayabilirdi. Türk ekonomisi ablukadan da etkilenmeyecek gibi görünüyordu (2). Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı şu sonuca vardı: "Türkiye'deki hayat şartlarının bir abluka hareketi karşısında ekonomik yönden etkilenmesi şüphelidir" (3). Ayrıca abluka, Türkleri Mihver'e daha bağımlı bir duruma getirebilirdi.

Dışişleri Bakanlığı böylece Türklerle karşı kullanılacak silâh deposunun "acınacak derecede boş" olduğuna karar verdi (4). Bu aslında, yüzde yüz doğru bir kanı değildi; çünkü, Türkler de Sovyetler'in ilerlemesi karşısında gittikçe daha çok İngilizlerin ve Amerikalıların iyi niyetlerine sarıldıklarını seziyorlardı. Batılıların hedefi, Türkleri kendi politika çizgilerine çekmek, bunu mümkün olduğu kadar çabuk gerçekleştirmek için gereken baskıyı yapmak, fakat, bu baskının, Türkleri Almanlara yaklaştıracak kadar kuvvetli olmamasına dikkat etmekte.

19 Nisan 1944'de İngiliz ve Amerikan Büyükelçileri, Almanya'ya gönderilen kromit cevheriyle ilgili protesto notalarını Menemencioğlu'na sundular (5). Hugessen, haftalardan beri ilk defa Türk Dışişleri Bakanı ile karşı karşıya geliyordu; birlikte, "buz gibi bir on dakika" geçirdiler (6). Amerikan notasının içeriği İngiliz notasınıninkiyile hemen hemen aynı olduğu halde, Menemencioğlu'nun Steinhardt'la buluşması daha dostça bir hava içinde geçti. Steinhardt, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta, "Numan (Menemencioğlu), notayı dostça bir hava içinde, işbirliğine yatkın bir anlayışla kabul etti" diyor ve "Almanya ile pazarlık için özel bir isteği yoktu", diye ekliyordu.

Menemencioğlu ayrıca, Müttefiklerin, "kendisini çıkmazdan" kurtarmak için Türkiye ile Almanya arasındaki ulaşım imkânını yok etmeye neden kalkışmadıklarını bir türlü anlayamadığını" da söylemişti (7).

Ayrırlırlarken, Menemencioğlu Steinhardt'a notayı "dikkatle inceleyeceğini" söyledi. Ertesi gün Amerikan Elçisi'ne şubat ayında ihraç edilen 6.752 tona karşılık ayda 4.000 ton Türk kromit cevheri ihraç edilmeye başlandığını bildirdi (8). Beş gün sonra, 20 Nisan'da da, Almanya'ya kromit cevheri ihracının bütünüyle durduğunu açıkladı. Menemencioğlu Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açıklamada tarafsız bir devletin, savaşın iki tarafa da fark gözetmeden mallarını satmak zorunda olduğunu bildirdi. Ancak, "dış politikamızın çekirdeği ve temeli olan" Britanya ile arasındaki ittifak gereğince, Türkiye'nin tarafsız sayılamayacağını ekledi. Bu nedenle de, Mihver'e yapılan kromit cevheri ihracatının duracağını bildirdi (9).

Bir başka sorun da, Türkiye ile Mihver'den yana olan Balkan ülkeleri, yani, Macaristan ve Romanya arasında yapılan stratejik mal alışverişiydi. 3 Mayıs 1944'e kadar Müttefikler, Türkiye'nin Macaristan'la yeni bir ticaret anlaşması imzalamasına engel olmuşlardı. 10 Mayıs'ta Steinhardt ve Hugessen, yeniden Menemencioğlu'na protesto notalarını dayadılar. Türk Dışişleri Bakanı, ülkesinin "Mihver'le ticarî ilişkilerini kesmek gibi bir lüksü göze alamayacağı" karşılığını verdi (10). Bunun yerine Birleşik Amerika ve İngiltere'nin, Türkiye'nin Mihver ülkelerinden aldığı malları sağlayarak "stratejik malzemelerin ihracatını her zaman için önleyebileceklerini"

bildirdi. Sözgeleş, İngiltere ya da Birleşik Amerika, Mihver'ce sağlanan oranda akaryakıt verebilselerdi, Türkiye, Romanya'ya bir ton bile stratejik madde göndermeyecekti (11).

Müttefikler, Dışişleri Bakanı'nın, Türkiye'nin egemenliğini ihlâl iddialarına rağmen diplomatik baskılarını sürdürdü (12). 26 Mayıs'ta Türk hükûmetine, İngiliz ve Amerikalılara, Mihver'e kromit cevheri ihraç etmeme niyetiyle ilgili bir anlaşma taslağı sundu ve gelecek yıllarda öteki stratejik mallarının miktarını da yarı yarıya düşüreceğı vaadinde bulundu (13). Steinhardt ve Hugessen, bazı ufak tefek değişikliklerle, bu taslağın kabul edilmesini salık verdiler. Yalnız Steinhardt'a, anlaşma imzalanıncaya kadar Türklere "sürekli baskı" yapılmasını isteyen İngilizlere durumu açıklaması bildirildi. Bunun kabul edilmemesi halinde, aslında gergin olan İngiliz-Türk ilişkilerinin bütün bütün gürültü kopartacağı hatırlatıldı. Steinhardt, öneri kabul edilmediğinde Türk Dışişleri Bakanından "kısa zamanda daha başka isteklerde bulunulacağını hatırlattı (14). Steinhardt'ın bu görüşü haklı bulundu. Anlaşma imzalandı ve Müttefikler gerçekten de Türk hükûmetinden yeni isteklerde bulunmaya başladılar. Bunlar arasında Mihver gemilerine Boğazlardan geçiş izni verilmemesi de vardı. Menemencioğlu'nun istifası ve Mihver Savaş Gemilerinin Boğazlardan Geçişlerinin Durdurulması - Montreux Anlaşması'nın 4. maddesi uyarınca, savaşta eğer Türkiye savaşan taraflardan biri değilse, bütün ticaret gemileri, hangi bayrağı taşırlarsa taşırsınlar, Boğazlardan serbestçe geçebilecekleri (15). Bu hüküm, anlaşmanın 3. maddesinde belirttiği gibi kullanılabilir ve Türklere, Boğazların giriş ya da çıkışlarında kuracakları sağlık denetleme istasyonları ile, gemileri durdurup denetleyebileceklerdi (16). Bu denetleme mümkün olduğu kadar çabuk yapılacaktı. Başka hiçbir nedenle, gemiler transit geçişten alıkonulamayacaktı.

Feridun Cemal Erkin, 3. maddedeki sağlık denetimi hakkının Montreux'de Türklere, birçok delegasyonun karşı çıkmasına rağmen elde edildiğini ve ancak Türkiye'nin bu denetlemeyi, formaliteleri en aza indirip en kısa zamanda bitirmek için söz vermesinden sonra onaylandığını belirtmiştir (17). Yoksa, Türk resmî makamlarının serbest geçişe müdahale imkânı sifıra indirilmiş olacaktı. Erkin, Türklere sağlık denetlemesi konusundaki direktmelerinin, aslında "sağlık denetimi adı altında", durumları şüpheli görülebilecek ülkelerin gemilerini aramak ve gemilerin gerçekten savaş teknesi olup olmadıklarını tespit etmek amacı güttüğünü söylemektedir (18).

Türkiye'nin tarafsız kalacağı savaşlarda, Montreux Anlaşması, savaşan devletlerden birine ait savaş gemilerinin özel şartlar dışında Boğazlar'dan geçmesini yasaklanmaktaydı (19).

Anlaşmanın 8. maddesinde ve Ek II'de, savaşan tarafların Boğazlardan geçmesi yasaklanan savaş gemilerinin tonajları, mürettebatı, hızları ve görevleri de belirtilmiştir (20). Tanımlamaya 100 tondan aşığı gemiler alınmamış ve küçük gemiler için belirsiz ifadeler kullanılmıştır. Bunlar, asıl savaş gemilerine eşlik eden ve yapıları gereğı ticaret ya da savaş gemisi olup olmadıkları belirsiz teknelerdir (21). Tanımlama sorunu savaşta çok daha karışık bir duruma giriyordu; çünkü, savaşan tarafların ticaret gemileri de genellikle saldırılara karşı silahlandırılmaktaydı.

1944 yılı ocak ve şubat aylarında İngiliz Büyükelçisi, "refakat gemisi" olduklarını ileri sürdüğu Alman savaş gemilerine Boğazlardan geçiş izni verilmesini protesto etti. Her seferinde de Türklere, bu gemilerin 20 ile 40 ton arasında küçük tekneler olduklarını ticaret eşyası taşıdıklarını söyleyerek tatmin olduklarını ileri sürdüler (22). İngilizler ise bu gemilerin Ege denizindeki savaşta kullanıldığını, çeşitli silahlar taşıdıkları ve top yuvaları olduklarında diretiler. Türklere savaşan tarafların ticaret gemilerinde top yuvaları bulunmasının normal olduğu, bunun, gemilerin ticaret teknesi niteliğini değiştirmediğı karşılığını verdi (23).

Mayıs ayı sonunda İngiltere Büyükelçiliği, E.M.S. sınıfından 5 Alman gemisinin Boğazlardan geçeceğini Türklere haber verdi; bunların top ve derinlik ölçme araçlarıyla donatıldıklarını bildirdi. 26 Mayıs'ta, gemiler Türklere durduruldu. 29 Mayıs'ta Alman Elçiliği, 11 geminin daha Boğazların bir ucunda, altısının da öbür ucunda durdurulmasından yakındı. Almanlar bu gemilerin ticaret gemileri olduğu, kereste, kuru ot ve kömür taşıdığını söyleyerek geçiş için izin verilmesinde diretti. Türklere bakılırsa, yapılan araştırmada gemilerde olağanüstü bir şey bulunamamıştı. Bunun üzerine gemilerin geçmesine izin verildi (24).

Haziran ayının başında İngiltere Elçiliği yeniden Alman "taşıt" gemilerinin ve E.M.S. sınıfından üç geminin daha Boğazlara doğru yöneldiğini bildirdi ve durdurulmalarını istedi. Bunlardan biri, Kassel, arama için yapılan isteğı kabul etmedi. Bunun üzerine geminin Karadeniz'den çıkmasına izin verilmedi (25). Türklere bu kez çıkmaza girmişlerdi. Erkin, Menemencioğlu'na, Montreux Anlaşması'nın uygulanmasında Türklere ağız sıkılık hakkı tanıdığı biçiminde yorumlanmasını mümkün kılan 24. maddesini hatırlatarak, bundan yararlanmasını salık verdiğini yazmaktadır. Ancak Dışişleri Bakanı, "Anlaşmaya sıkı sıkıya bağlı kalmayı tercih ederek" buna karşı durdu (26). Ardından, von Papen'i kabul ederek, Alman Büyükelçisinden, gemilerin savaş teknesi olmadıkları üzerine kişisel güvence aldı. Bundan sonra da Boğazlardan geçmelerine izin verdi (27). İngilizlerin buna karşı tepkisi pek insafsız ve çok haksız oldu (28). Parlamentoda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Eden, "bu doyurucu olmayan davranış"tan söz ederek, "Majestelerinin hükûmeti, Türk hükûmetinin bildik manevralara kalkışmasından ötürü derin bir tedirginlik duymuştur..." dedi (29).

Türk yetkililerinin Alman gemilerinin "yetersiz biçimde ve acele aramalarını" özellikle eleştirdi. Bu protestolar, Menemencioğlu'nun, İngiliz hükûmetinin Boğazların yalnız Montreux anlaşması uyarınca yasaklananlara değil, bütün Alman gemilerine kapatılmasını istediğini anlamasına yetmişti. Oysa, Türklere uygulaması, Montreux'de benimsenmiş bir tanımlama sorunuydu ve anlaşmayı imzalayanlardan artık

hiçbirinin işine gelmiyordu (30). Türk Dışişleri Bakanı, İngiliz hükûmetine, küçük tonajlı refakat gemileriyle ilgili Ek II'nin tarafsız bir yabancı hukukçuya, sözgelisi, bir İsviçreliye incelettirilmesini, hukukçu konu üzerine görüşlerini hazırlayınca kadar da, şüpheli gemilerin Boğazlardan geçişinin durdurulmasını önerdi. Gerek Almanlar, gerekse İngilizler, bu yolun çok ağır işleyeceğini ileri sürerek, karşı çıktılar. En sonunda Türkler, Kassel'in baştan aşağı aranmasında diretti, Almanlar dabunu kabul etmedi. Sonunda geminin 9 mm'lik zırhı, tank taşımak için otuz bir ton kapasitede maçunaları, beş makinalı tüfeği, iki topu, denizaltı tespit aracı ile, 65 sandık cehanesi olduğu ortaya çıktı (31). Erkin, "Kısacası, yapılan denetleme İngiliz Elçisi'nin istihbaratının doğruluğunu onaylamış oluyordu" diye durumu özetlemektedir (32). Türkler, Montreux Anlaşması'nı çiğnemek isteyen Almanya'yı protesto etti. Ardından bütün E.M.S. ve "Mannheim" sınıfı gemilerin Boğazlardan geçişini yasakladı. Ayrıca bundan böyle Boğazlardan geçecek Alman gemilerinin sıkı bir biçimde aranması emrini verdiler. Bu kararlar, Başbakan Saraçoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı görevini de üzerine aldığı gün, kendisince açıklandı. Menemencioğlu ise "Türk - İngiliz ilişkilerinin daha çok bozulmaması için" istifa etmişti (33).

Müttefikler, genellikle Mihver yanlısı olarak bilinen Menemencioğlu'nun istifasıyla, rahatlamıştı (34). Dışişleri Bakanının görevinden ayrılması, Türk dış politikasının yeniden düzenlenmesinin bir unsuru olmaktan çok, simgesiydi. Menemencioğlu'nun dış politikası, İnönü'nün dış politikasıyla bağdaşıyordu. Aslında savaş yıllarında, Almanların ağır bastıkları dönemde, Türkiye'nin tarafsız kalmasını isteyenler, hep bu politikadan yana olmuşlardı (35).

Müttefiklerin durumu düzeldikten sonra, daha az katı bir tarafsızlık anlayışı içinde İngilizlerle işbirliği yapmış, Sovyetlerin Balkanları istila etmesini önlemek için, Batılıları Türkiye ile işbirliği yapmaları konusunda uyararak istemiştir. Ancak, artık bu politikanın yararlılığının sonu gelmişti. Almanlar yenilmiş, Sovyetlerin Doğu Avrupa'yı "kurtaracakları" açıkça belli olmuş, İngiliz ve Amerikalıların da Doğu Akdeniz'de önemli bir saldırıya başlayacak durumda olmadıkları anlaşılmıştı.. Sürekli ve hemen hiç değişmeyen Türk politika çizgisine yeni bir yön vermek için, İngilizlere ve biraz da Amerikalılara yanaşmak gerekiyordu. Yoksa, Türklerin artık önmekten umutlarını kestikleri Doğu Avrupa'daki olaylar karşısında, Türkiye tek başına kalabilirdi. Demek ki, bir politika değişikliği gerekli olmuştu. Üstelik bu dramatik ve görünür bir değişiklik olmalıydı. İnönü bunun üzerine, Dışişleri Bakanından istifa etmesini istedi (36).

Menemencioğlu'nun, Boğazlardan geçen Mihver gemileri konusunda İngilizlerle anlaşmaya yanaşmaktan kaçınması ve isteksizliği, bu değişikliğin simgesi durumuna gelmesine yetmişti. Yine de Dışişleri Bakanının bu konudaki isteksizliği, kendisinin aslında Mihver yanlısı olduğu anlamına gelmez. İstifasına kadar dayanan olaylar karşısında beslediği fikirleri, gerek bu konuda, gerekse başka belli başlı bunalımlarda, Menemencioğlu'nun asıl düşüncesinin Sovyetler Birliği olduğunu göstermektedir. İşte yazdıkları: "Müttefiklerimiz diye kolladığımız devletler, Montreux Anlaşması'nın kendi ulusal politikamızın aracı olmasına göz yumuşumuz karşısında, bir gün aynı şeyi Türkiye'ye karşı kullanabilir." Ardından, "tek bir yanlışımızı kollayan düşmanlarımız"ın, bundan yararlanarak, Türkiye'nin anlaşmayı uygulamayacak, sorumluluk almayacak kadar güçlü olmadığını, öne sürmezler mi?" diye soruyordu. "Anlaşmayı bir kere için bile olsa İngilizler adına bozarsak, bir daha Ruslara karşı kendimizi nasıl savunabiliriz? Elbette Ruslar da, politikaları gerektiği zaman, anlaşmanın feda edilmesini isteyebileceklerdir (37). Menemencioğlu'nun Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesiyle ilgili anlaşmazlıktaki tutumunun, tek bir ihlal olayında bile bunun Sovyetler Birliği üzerinde uyandıracığı etki korkusundan esinlendiği anlaşılmaktadır. Menemencioğlu, anlaşmanın Türkiye'ye en küçük bir ihtilalin bile, ilerde Rusların Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirilmesini istemelerine neden olacağı biçiminde bir mantık kuruyordu. Ya da hiç olmazsa Boğazlarda devriye bulundurmaya istemelerinden çekiniyordu. Menemencioğlu, Sovyet tehlikesinden başka hesapları ölçmeye hazırlıklı değildi. Bunalımın doruğuna erdiği bir sırada, İngiliz Büyükelçisi, Churchill'den İnönü'ye gönderilen kişisel bir çağrı için Menemencioğlu'nu ziyarete geldi. Hugessen, Müttefiklerin davasının asıl ateşli bir öfkeyle savunduğunu hatırlamaktadır. Hugessen, yazara, "Bir saate yakın, hemen hiç durmadan konuştum" demiştir. "Ve en sonunda İnönü başını salladı. Kazandığımı anlamıştım." (38) Gerçekten de Hugessen kazanmıştı. Profesör A. Suat Bilge, "İnönü, İngilizleri yatıştırmak için Menemencioğlu'nu harcadı" demektedir (39). Dışişleri Bakanı artık hükûmetin öteki üyelerine açıktan açığa ters düşmüştü. Açıkalın'ın haklı olarak belirttiği gibi, "Numan, günün siyasal şartlarına ayak uydurmayı becerememişti." (40)

Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi - Menemencioğlu artık ayrılmış, Türkiye'den Mihver ülkelerine kromik cevheri ihracatı durmuş, Türkiye'nin Mihver ülkelerine ihraç ettiği öbür maddeler, bir yıl öncesine oranla yarı yarıya azalmıştı. 23 Haziran'da Eden, Türkleri Almanya ile ilişkilerini kesmeleri için zorlamak üzere Hull'i ortak eyleme geçmeye çağırırdı. Hull, Türk hükûmetine yapılacak öneride İngilizleri desteklemeyi kabul etti ve 28 Haziran'da Steinhardt'ı bununla görevlendirdi (41).

Aynı gün Büyükelçi Harriman bu konuda Molotov'un görüşünü öğrenmek için kendisine başvuruyordu. Molotov bir "yarım tedbir" olarak gördüğü bu teşebbüs karşısında pek etkilenmedi. Harriman'a şöyle dedi: "Türkiye'nin savaşa 1943'te katılmasını beklemiş olsaydık, nasıl olsa Türkleri ikna edecek olan askerî başarılarımızdan sonra çabalarımızı azaltmak herhalde mantıklı bir davranış olmazdı" (42). Rusların karşı duruşlarına rağmen, 13 Haziran'da Müttefiklerin Normandiya'ya çıkmalarından bir hafta sonra, Hugessen,

kitap

Başbakan ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkileri konusundaki İngiliz isteğini sundu. Saraçoğlu, İngiltere hükûmetinin Türkiye'den "onursuzca" bir eyleme girişmesini istediğini öne sürerek buna karşı çıktı ve Büyük Millet Meclisi'nin bunu kabul etmeyeceğini söyledi. Hugessen'in, Saraçoğlu'na Türk hükûmetinin "Londra'da talihsiz bir etki uyandıracak" tutumunda üstelemeyeceğini umduğu yolla bir karşılık verdiği söylenir (43). Görüşme sırasında Saraçoğlu, İngiliz-Türk ortak kuvvetlerinin Bulgaristan'a girmeleri önerisini öbürlerine tercih ettikleri bir alternatif olarak yeniden ortaya attı. İngiliz Elçisi buna, Müttefiklerin, Balkanlar'ın istilası konusundaki planları üzerine bilgisi olmadığı, olsa bile bunu tartışacak durumda bulunmadığı karşılığını verdi (44).

Bu dönemde İngilizlerin Türkiye'yle olan ilişkilerindeki durumu, Almanya'yla diplomatik ilişkilerin kesilmesinin çok yararlı olacağı, Almanya üzerinde derin psikolojik etkiler yaratacağı ve hemen uygulanabileceği görüşüne dayanıyordu. Siyasal ve iktisadi ilişkilerin kesilmesi isteği "hiç geciktirilmeden uygulanabilirdi; çünkü ... askerî hiçbir yükümlülüğü gerektirmiyordu ve gerek Almanya, gerekse Balkan ülkeleri üzerinde, bir savaş ilânı kadar moral çöküntü yaratabilirdi." (45).

İngilizler, Türklerin "son olaylar sırasında karanlık ve karışık olan" politikalarını "açıklığa" kavuşturmaları için, bunun bulunmaz bir fırsat olduğunda direktme yolunu seçtiler. İngiltere ayrıca bir Alman saldırısı olursa Türkiye'nin yardımına koşmak için söz de veriyordu (46). İlişkilerin kesilmesinin Türk ekonomisine vereceği zararları karşılamayı da İngiltere vaat ediyordu.

Birleşik Amerika da, İngilizlerin bu tutumunu genellikle destekledi ve Türklere, özellikle Ruslara, diplomatik ilişkilerin kesilmesinin "etken bir biçimde savaşa katılmaya doğru atılmış ilk adım" olarak görüldüğünün belirtilmesini istedi (47). Onlar da böyle bir ilk adımın yarar sağlayacağına inanıyorlardı: Alman personelinin ve Mihver ajanlarının Türkiye'den çıkartılması, Türk toprakları üzerinde uçuş hakkı, Türk havaalanlarının kullanılması ihtimali (48). Fakat, General Marshall yeniden Türkiye'ye ve müttefiklerine, Birleşik Amerika'nın, "Balkanlar'daki bir harekâta askerî, deniz ya da hava desteği yardımıyla bulunamayacağını hatırlatılmasını" istedi (49). Marshall bu karşı duruşunu, halen Akdeniz'de sürmekte olan harekâti aksatmada amacına bağlıyordu.

Sovyet hükûmeti bütün bu manevralar karşısında ilgisiz kalmaktaydı. Tutumları, Türkiye'nin ya savaşa girmesi ya da tek başına bırakılması yönündeydi (50). Churchill, Stalin'i bundan döndürmek için diplomatik ilişkilerin kesilmesi konusunda üçlü bir teşebbüs yapılmasını ileri sürdü. Sovyet önderine, "Türklerle arasındaki ittifakın Almanya için çok önemli olduğunu" hatırlattı. Türkiye ile ilişkilerin kesilmesi, "Almanların ruhunda yas çanlarının çalması" anlamına gelecekti (51). Stalin'in buna karşılığı 15 Temmuz'da Londra'ya ulaştı:

Bildiğiniz gibi Türk hükûmetinin teşebbüsü üzerine kendileriyle geçen mayıs ve haziran aylarında görüşmelerde bulduk ve üç Müttefik hükûmetin geçen yılın sonunda ileri sürdükleri öneriyi tekrarladık. Bundan hiçbir sonuç çıkmadı. Şu sırada Türkiye'nin gönülsüzce atacağı bir adımın Müttefiklere ne yarar sağlayacağını anlamıyorum. Türk hükûmetinin Almanya ile olan ilişkilerinde benimsediği kaypak ve kaçamak tutum karşısında en iyisi, Türkiye'yi tek başına bırakmak ve üzerinde daha başka baskılardan kaçınmaktır. Elbette, Almanya ile savaşmaktan kaçınan Türkiye'nin savaş sonrası sorunlarında söz sahibi olması da, bunun içindedir (52).

Büyükelçi Harriman, Sovyetlerin, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin Sovyetler Birliği'nden imtiyaz koparma amacını gütmesine dikkat ettiklerini bildirdi. 13 Haziranda Harriman, Vişinski ile de görüştüğünden sonra, gönderdiği yeni bir raporunda, Sovyetlerin Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesine, etken muharipliğe doğru atılmış ilk adım gözünüyle bakmadıklarını da duyurdu. Vişinski, Türklerin hareketinin pek önemsiz olduğunu ve çok geç kaldığını ileri sürmüştü. "İkinci bir adım atmaya zaman yoktu." Harriman doğru olarak, Sovyetlerin bu nedenle "çekingen" kaldıklarını, Türkiye'ye karşı hiçbir yükümlülük altına girmeden, bir yarar sağlamayı ummadıklarını tahmin etmektedir (53).

Askerleri artık Romanya sınırına gelip dayanmış olan Sovyetler, Türklere bir tercih hakkı tanınmasının kendilerine bir kazanç sağlayamayacağını kavramışlardı. Bu nedenle de Türkler, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasal ve iktisadi ilişkilerini kestiklerini açıkladığı zaman, "Pravda" gazetesi bunu "hesaplı bir oportünizm" diyerek, çok soğuk bir biçimde karşıladı (54). Buna karşılık Birleşik Amerika'dan yeni bir yakınlaşma belirtisi haberi geldi. 4 Ağustosta Ortak Genelkurmay Heyeti, Balkanlarda bir harekâti geliştirilecek olursa, "Birleşik Amerika'nın ... yardımcı bir Türk birliğinin hazır edilip edilemeyeceğini bilmek istediğini" açıkladı (55).

2 Ağustosta Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan Başbakan ve Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesinin aslında Türk politikasının belirli çizgilerini yansıttığını söyledi (56). Türkiye hiç de tarafsız olmamıştı ve bütün savaş boyunca Büyük Britanya'nın yanında yer almıştı. Şimdi de İngiltere ve Birleşik Amerika hükûmetleri, Türkiye'den böyle bir adım atmasını istedikleri için, kabul etmişlerdi. Saraçoğlu, bunun yalnızca bir "istek" olduğunu özellikle belirtti ve karşılığında da, diplomatik ilişkilerin kesilmesi yüzünden uğranılacak ekonomik zararların İngiltere'ce karşılanması konusunda anlaşmaya varıldığını ekledi. Başbakan, Türkiye'nin kararından ötürü İngiltere'nin "çok hoşnut kaldığını da açıkladı. Ayrıca milletvekillerine, "Bu karar ... bir savaş ilânı değildir" güvencesini de verdi. Meclis'teki 492 üyeden 411'inin oylarıyla, C.H.P.'nin başlıca üyelerinin verdiği karar örneği kabul edildi (57). Tasarı, C.H.P.'nin Ali Rana Tarhan başkanlığındaki Bağımsız Grubunca da desteklendi ve Tarhan yaptığı konuşmada, grubunun,

"bu davranışın ittifakımızın bir gereği olduğu görüşünü paylaştığını..." belirtti (58).

Böylece Türkler, dış politikalarını Müttefiklerin istedikleri çizgiye getirmiş oluyordu. Şimdi, Müttefiklerin söz verdikleri biçimde davranıp davranmayacaklarını görmek için bekleyeceklerdi.

XII

TÜRKİYE, YENİ ORTAYA ÇIKAN KUTUPLAR ARASINDA

1944 Yılı Yaz ve Sonbahar Aylarındaki Müttefik Zaferleri - Menemencioğlu'nun istifasını izleyen aylarda, savaşın başından beri Mihver denetimi altında bulunan bölgelerin silinip süpürüldüğü görüldü. Manş'ı aşarak gerçekleştirilen İkinci Cephe saldırısından sonra, İngiliz ve Amerikan birlikleri Eylülde Kuzeybatı Avrupa'ya iyice sokulmuşlardı ve artık durumları güvenlik içinde görünüyordu. 1 Kasımda İngilizler ayrıca Yunanistan'a da yerleşmişti. Tito'nun, Alman birliklerini geri çekilmeye zorlayan partizanlarına yardıma başlamışlardı. Sovyetlerin ilerliyişi de, aynı biçimde göz alıcıydı. Eylül sonunda gerek Finlandiya, gerekse Romanya teslim olmuştu. Ekim başında Sovyet ordusu Macaristan'a saldırmış ve Macar hükümeti çok gecikmeden barış istemişti. Polonya savaşı ise daha uzun sürmüştü. Üç ay boyunca, eylül, ekim ve kasımda, Sovyet kuvvetleri Vistül nehri boyunca takılıp kalırken, Polonyalılar Almanlarla kanlı savaşlara girişmişlerdi. Sovyet işgal kuvvetleri aralık ayında Varşova'ya girdiklerinde, Polonya'da aslında pek az bir direniş kalmıştı.

Türkler her zamanki gibi bu gelişmeleri karışık duygularla izliyordu: Mihver işgali altındaki ulusların özgürlüklerine kavuşmalarından ötürü sevinç duyuyor, fakat, bir işgal kuvvetinin almasından korkuyorlardı. İnönü, Türkiye'nin, Müttefiklerin yanında yer almasını sağlamak için giriştiği davranışları arasında, önceden de gördüğümüz gibi, Batı ile özellikle İngilizlerle, iyi ilişkiler kurmayı umut etmiş, Ruslarla da bir modus vivendi'nin (geçici uzlaşma) temellerini atmak istemişti. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun Sovyetlerle karşılıklı anlaşmayı gözetken görüşme teşebbüsünün başarısızlığı üzerine, Türklerin İngilizlere ve Amerikalılara yanaşmaları daha da kaçınılmaz olmuştu. İnönü bu konuda gerekli adımları attı. Öte yandan, hem Ruslarla aralarındaki ilişkilerin gerektirdiği sakıncalık nedeniyle, hem de Amerikalıları ve İngilizleri güç duruma düşürmek istemediği için, gelişmeler karşısındaki Türk tepkisini ve Türklerin korkularını belli etmemeyi uygun buldu (1).

Gerçekten de bir süre, umutlanmak için ortaya epeyce neden çıktı. Sovyetler Birliği ılımlı bir politika izleyeceklerini gösteren çeşitli davranışlara girişmişti. Sözcüleri, 1943 yılı aralık ayı ortasında imzalanan İran'la ilgili Üçlü Müttefik Deklarasyonu, savaştan sonra İran'ın bağımsızlığını garanti altına alıyor ve Rusların bu ülkede savaştan sonra da kalabileceklerini düşünerek Türklerin duyduğu endişeyi ortadan bütünüyle kaldırıyor.

12 Aralık 1943'te imzalanan Çekoslovakya-Sovyet Rusya anlaşması da, aynı biçimde güven vericiydi. Anlaşma konusunda görüşmek için Moskova'ya giden Eduard Benes, Stalin ve Molotov'u sözden anlar kişiler olarak görmüştü: Rus işgal kuvvetleri Çekoslovakya'nın iç sorunlarına karışmayacak ve mümkün olduğu kadar çabuk sivil yönetimi Çek yetkililerine teslim edecekti. Türk basını bu belirtileri yürekten alkışladı ve Moskova'nın iyi niyetini gösterdiğini, Sovyetlerin İngiliz ve Amerikalılarla sıkı bir işbirliği içinde çalıştıklarını ispatladığını ileri sürdü (2).

Bu görüş, Sovyetlerin Romanya'ya karşı davranışları konusunda doğrudu. Rus orduları 2 Nisanda Prut nehrini aşarak, Molotov uzlaştırıcı bir demeç vererek Sovyetler Birliği'nin Romanya'nın sosyal yapısını ve toprak bütünlüğünü korumak için söz verdiğini bildirdi. Rus orduları en sonunda Romanya'daki Antonescu hükümetini devirdiklerinde, Sovyetler Molotov'un demecine uygun hareket edeceklermiş gibi göründüler 23 Ağustosta Kral Mişel, Sovyetlerin barış şartlarına boyun eğdi: 25 Ağustosta da Mihver'e savaş açtı. Ayrıca General Constantin Sanatescu'yu, ılımlı unsurlardan oluşan bir koalisyon hükümetinin başkanlığına atadı. Aynı gün Molotov, nisanda açıkladığı cömert şartları onaylayan bir demeçle, gelişmelere rıza gösterdiğini resmen belli etti. Sovyetlerin yumuşak davranışları ve tutumları, Türk basınında Moskova'nın siyasetinde umut verici bir değişiklik olarak yorumlandı (3).

Türkler bir yandan Rusları kızdırmamak için ellerinden geleni yapıyor ve Ruslara alkış tutuyordu ama, bir gözlemcinin ifade ettiği gibi, hâlâ, "Almanya'dan korkmadıkları kadar Ruslardan korkmaktaydılar." (4). 1944 yılı eylül ayında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin amaçları ile ilgili endişelerini artıran olay, onların İran, Çekoslovakya, Finlandiya ve Romanya'ya karşı ılımlı tutumu ile hiç bağdaşmayan Bulgaristan'ın işgali oldu. Sovyetlerin Bulgaristan'ı işgali ve Türk Tepkisi - Türkler, Rusların Romanya'daki ilerleyişlerini izlerken, ardından Bulgaristan'ın da düşmesinden korkuyorlardı. Dolayısıyla, bir Sovyet istilâsını önlemeleri için Bulgarları harekete geçmeye çağırdılar. Temmuz ve ağustos aylarında, sözcüleri, Hüseyin Cahit Yalçın, Asım Us ve Ahmet Emin Yalman gibi Türk yazarları, Bulgarlara politikalarını acele değiştirmelerini, Mihver yanlısı rejimi devirerek Almanya'ya savaş amaçlarını salık verdiler (5). Bulgaristan'a, Sovyetler Birliği'yle savaşmamış olmasından yararlanılabileceğini hatırlattı.

Bulgarlar 29 Ağustosta Rusların savaş açmalarına kadar bekledikleri halde, bir aralık Türklerin söylediğini yerine getirmeyi planlar gibi oldular. Eylül ayı başlarında Mihver yanlısı hükümet düşürüldü, sağcı Ziraatçiler Partisi üyesi Konstantin Muraviev başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. O da Müttefiklerle, özellikle Ruslarla ilişkilerini düzeltmek üzere çaba göstermeye başladı. 4 ve 5 Eylül akşamları Muraviev, yayınladığı bir bildiriyle, Nazilerle her türlü işbirliğine son vereceğini, barış şartları için İngiliz ve Amerikalılarla görüşmeye hazır olduğunu açıkladı; hükümetinin Rusya ile de dostça ilişkiler kuracağını belirtti. Ancak, Tass Ajansı hemen buna karşı çıkıp, teşebbüsü yetersiz ve hileli bir davranış olarak niteledi. 8 Eylülde Muraviev hükümeti Rusları yatıştırma telâşi içinde, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti ve Sovyetler Birliği'ne barış çağrısında bulundu. Ancak, Sovyet birlikleri Mareşal Tolburkin'in komutası altında Bulgaristan'ı çoktan istilâya başlamıştı. 9 Eylülde Sovyet yanlısı ve Anavatan Cephesi önderi Georgiev, Kral II. Simon'u yeni bir rejimi kabule zorlayan hükümetin başı olarak ortaya çıktı. Böylece Türkler, bir anda kendilerini, uzun süre Trakya ve Makedonya'ya yayılma emeli beslemiş, Ege'de bir limana sahip olma peşinde koşmuş, yalnız Bulgar milliyetçiliğinin değil, Sovyet yayılma siyasetinin de aracısı durumuna gelen bir komşuyla yan yana buluvermişti.

Türkleri özellikle tedirgin eden şey, Bulgar yayılma siyaseti ile, Sovyetlerin destekleyeceği bir Komünist saldırısı arasında kurulacak uyum ihtimaliydi. Bulgaristan'da çok eskiden beri Ruslara bir yakınlık duyulmaktaydı; Bulgarlar, Sovyetler Birliği'ne savaş bile açmamıştı. Almanlar da, bozguna yol açacakları korkusuyla, Bulgar birliklerini Ruslara karşı sürmekten çekinmişti (6). Şimdi ise Sofya'da Sovyet yanlısı bir hükümet kurulmuş, Rusların bütün Balkanları istilâya hazırladıkları bir sırada iktidara geçmişti. Türkler, Rusların Selânik'i ele geçirmeleri için Bulgarları yardım edip etmeyeceklerini de merak etmekteydi.

Bulgaristan'daki olaylar karşısında halkın tepkisi hemen görüldü: Karartma tedbirleri, altına saldırı, geniş çapta bir göç hareketi (7). Türkiye'nin de Sovyetler Birliği'nce istilâ edileceği haberleri hızla yayılıyordu (8). Her şeye rağmen Ankara, soğukkanlılığını korumaya çalıştı. Türk basınının hükümete yakın bazı organları, Rusların Bulgaristan'ı istilâsına iyimser bir anlam vermeyi denediler. Sözgelisi, Necmettin Sadak, Sovyetler Birliği'nin, İngiliz ve Amerikalılarla anlaşarak hareket ettiğini, istilâ hareketinin yalnızca Rusya'nın yenik Mihver ülkelerine karşı aynı davranışlarda bulunma kaygısından doğduğunu ileri sürdü (9). Daha sonra, Bulgarların birçok yanlış yaptığını ve "büyük ağabey" Sovyetler Birliği'nce köteklenmeyi hak ettiğini yazdı (10).

Bulgaristan dünyayı aldatmak istemiş, fakat, Sovyetler dünyanın bunu yutmadığını göstermişti.

Sadak böylece, Sovyetlerin Bulgaristan'ı istilâsına iyimser bir açıdan bakmış oluyordu.

Ancak Türkiye'den yükselen her ses, Rusları yatıştırma amacını gütmekten uzaktı. Hüseyin Cahit Yalçın, Sovyetlerin Bulgaristan'a savaş açmalarını anlamının çok güç olduğu ileri sürülen nedenlerin "inandırıcı ve yatıştırıcı" sayılmayacağı görüşündeydi (11). Bulgar hükümetinin ve politikasının dostu olmadığını kabul eden Yalçın, yine de Bulgarları, Sovyetlerin savaş açmasını gerektirecek kadar büyük bir suç işlemedikleri kanısındaydı. Yalçın, Sovyetlerin Bulgaristan'a savaş açmakla, İngiliz ve Amerikalılar gibi davrandıklarını da kabul etmiyordu. Tersine, bu savaşın açılması, Rusların, İngilizlere ve Amerikalılara "Balkanlar'da birtek etki olacaktır, o da Rus etkisidir" kavramını göstermek olduğunu belirtiyordu. Yalçın, ayrıca şunu ekliyordu:

"Sovyetlerin, Anglo-Saksonlara anlatmak istediği şudur: Balkanlar, yalnız Sovyetler Birliği'nin at

oynatabileceği bir alandır." (12). Yalçın bu fırsattan yararlanarak, Rusların Boğazların denetimini ele

geçirmek, Ege'ye inmek, mümkün olursa Yunanistan'a sıçramak isteyeceklerini belirtip, tehlikenin önemini

İngilizlere anlatmayı denerdi. Sovyetler Boğazlara doğru sarkacak olurlarsa, savaşın getirdiği yeni stratejik

imkânlar gereğince çevrede sağlam bir dayanak aramalarının şart olduğunu öne sürüyordu. En sonunda da,

"Churchill bunu kolay kolay yutmayacaktır ama, ağızını da açamayacaktır," sonucuna varıyordu. Böylece,

Yalçın, 1943 yılı ortalarında Türkiye'nin Balkanları ya da başka bir yeri işgale görevlendirilmesine aldırmadan,

İngilizlerin yanı sıra savaş girmelerini savunan ilk Türk yazardır. Bu kez de Boğazlarda ve Ege'de denetimi

ele almadan önce durdurulmaları gerektiğini Churchill'e ilk hatırlatan yazar oluyordu.

Yalçın, Rusların kıskırtmamak gerektiğini de anlamıyor değildi. 15 Eylülde, Rusların, Bulgaristan'ın istilâsını

tamamlamalarından sonra, Yalçın, Rus gazetelerinin ve radyolarının Türklere karşı yayın yapmalarına

rağmen, Türk ve Sovyet hükümetleri arasındaki ilişkilerin "son derece normal, hatta dostça olduğunu" belirtti

(13). Yalçın, iki ülke arasındaki resmi ilişkiler iyi kaldığı sürece bu yayınların anlamını umursamıyordu. Yalçın,

Bulgar temsilcileri Kahire'de Müttefiklerin isteklerini yerine getirmek için bulunurken Sovyetler İngiltere ile

Amerika'yı dirsekleyip geçtikten sonra Balkanları ve Bulgaristan'ı istilâya kalkışmamış olsalardı, bu hareketin

hiç bir zaman endişe uyandırmayacağını öne sürüyordu. Böylece Sovyet emelleri üzerine durmadan endişeler

besleyen Yalçın bile, Bulgaristan'ın işgaline mutlu bir olay gözüyle bakmasa da, yine de hafifletici bir kulp

takmış oluyordu. Bulgar hükümetinin kuvvetlerini Yunan ve Yugoslav topraklarından çekmeyi reddetmiş

olması ise, bu çabanın şükranla karşılanmadığını göstermektedir.

Artık Sovyetler Birliği'nin Bulgar sorunlarına egemen olacağı anlaşılmıştı. İngiltere'den gelen raporlar ayrıca,

gerek Churchill, gerekse Eden'in demeçleri, Batılı Müttefiklerin de Bulgar tümenlerinin işgal ettikleri yabancı

topraklardan hemen çekilmeleri konusunda aynı görüşte olduklarını göstermekteydi. Bun rağmen Bulgar

birlikleri eylül ve ekim aylarında da, buldukları yerlerde kaldılar. Türkler, Bulgarlarla imzalanacak

mütarekenin şartları konusunda İngilizlerle Ruslar arasında anlaşmazlık çıktığını tahmin ettikleri zaman

yanılmamışlardı (14). Bu nedenle de Bulgar kuvvetlerinin geri çekilmeleri için gereken emir verilemiyordu

(15). Asım Us, bir makalesinde açıkça, Bulgaristan, İngiltere ve Amerika arasında mütareke

kitap

imzalanamamasının nedenini, İngilizlerin, Bulgar kuvvetlerinin Trakya ve Makedonya'dan hemen çekilmelerini isterken, "Bulgarların, Rus ordularının Bulgaristan'da bulunmasından yararlanarak birtakım karışık komplolara girişmelerine" bağlıyordu (16). Gerçekten de bu sorunu ilerde ancak Cuhurchill'le Stalin arasında varılacak özel bir anlaşma ile çözümlenmek mümkün olabilecekti.

Ekim ayı sonunda Bulgar kuvvetleri en sonunda işgalleri altında bulundurdıkları Selânik ve Doğu Yugoslavya'dan çekildi. Çekilme emri, 9 Ekim - 18 Ekim tarihleri arasında, Churchill'in Moskova'ya ziyaretinden sonra, Sovyetlerle vardığı anlaşma uyarınca, Sovyetlerce verildi. Churchill ve Stalin, Bulgar hükûmetinin askerlerini geri çekmesi ve Rusların Bulgar sorunlarında tek söz sahibi olmaları konusunda anlaşmaya varmışlardı. Anlaşmanın bu ikinci bölümü kamuoyuna açıklanmamıştı ve bu nedenle de Türkler, Bulgarların artık "Büyük Bulgaristan" hayallerinden vazgeçeceklerini umarak, mütareke şartlarından ötürü çok hoşnut olmuşlardı. Yalçın, Bulgaristan'a koşulan şartların çok "yumuşak" olduğunu belirterek, "kendisini talihli sayması gerektiğini" yazmıştı (17). Yalçın, Bulgarların anlaşmayı imzalamakla, Ege denizine çıkmak ya da Makedonya'ya yerleşmek gibi hayellerin saçmalığını değerlendireceklerini umut ediyordu. Sadak, Sofya'daki Sovyet yanlısı gösterileri yorumlarken, Bulgaristan'daki devrimin Balkanlar'da "genişleme ve emperyalist fırsatçılık zihniyeti"ne karşı bir "büyük kazanç" olacağını umuyordu (18). Ne var ki, bu konudaki Türk umutları pek kısa bir süre sonra Georgiev'in ve onun Dışişleri Bakanı Stainov'un genişleme siyasetinden yana demeçleri, Tito'nun Pan-Slav sorunu üzerine konuşmalarıyla dağılıp gitti.

Georgiev'in iktidara gelişinden sonra Türkiye'de beliren endişe, Bulgarların uzlaşmaz tutumunun, Rusların Slav devletleri arasında bir federasyon kurma planlarından doğduğu şüphesi çevresinde toplanmaktaydı. Bu plan gereğince, Karadeniz'den Adriyatik'e kadar, Selânik'i de içine alan ve Sovyet işgali altında bulunan topraklar, federasyona katılabilirdi (19). Mütarekenin imzalanması ve Bulgarların Selânik'le Yugoslavya'dan çekilmeleri, bu kötü tahminlerin bir bölümünü ortadan kaldırmıştı. Ama, 1945 yılı Ocak ayında muzaffer Tito, Georgiev'le birlikte Pan-Slavizm sorununu bir kere daha ortaya attı. Bunun, Türkiye'deki tepkisi birdenbire ve sert oldu. Sözgelisi, Yalçın, Tito'yu Slav uluslarının kardeşliğinden söz ettiği için "ahmaklık" yapmakla suçladı (20). Yugoslav önderine, ülkesinin Almanlardan olduğu kadar, Bulgar işgalinden de kurtarıldığını hatırlattı. Yalçın, Tito'nun, Yugoslavya'nın Bulgaristan'la yalnız coğrafi komşu olma yönünden değil, ikisinin de Slav uluslarından olmaları bakımından sayılacaklarını söylediğini yazdı. "Bundan güdülen amaç açıktır: Balkanlar'da Bulgaristan'ın da üyesi olacağı bir Slav bloku oluşturmak." Yalçın, Yugoslavya ve Bulgaristan'daki Pan-Slav fikirler esmesini, oportünist bir görüşe bağlayarak yorumluyordu. "Kendilerini cezadan kurtarmak ve savaştan kazançlı çıkabilmek için Bulgarlar, Slav kardeşliği kavramına yatırım yapmaktadır..." (21). Yalçın daha da ilerde, Bulgarlarla Yugoslavların neyin peşinde koştuklarını belirli bir biçimde ortaya koydu:

Tito'nun Yugoslavya'sında en önde gelen akımın genel bir Slav duygusu olduğu artık inkâr edilemez. Bu konuda atılacak ilk adım, Bulgar-Yugoslav kardeşliğidir. Bağımsız Makedonya sorunu, Slav unsurlarca bir blok halinde Ege denizine inmek, Türk-Yunan birliğini parçalamak ve Balkanlar'da egemenliği sağlamak için kullanılacaktır (22).

Türkler 1945 yılı Ocak ayında, hâlâ birtakım umutlar beslemekle birlikte, Sovyet emperyalist emelleri ile Bulgar ve Yugoslavların Pan-Slav akımlarınca kuşatılmış olduklarını hissettiler. Böylece, İngilizlerin Yunanistan'ı kurtarıp ülkede dengeli bir hükûmet kurma çabaları, gözlerinde daha da büyük bir önem kazandı.

İngilizlerin Yunanistan'ı İşgali: Bunalım Dönemi - Sovyetlerin Avrupa'daki hızlı ilerlemesi karşısında İngilizler, Balkanlar'da bir köşe tutmayı denediler ama, Arnavutluk'u ele geçirme istekleri hiç olmazsa biraz Kim Philby'nin çabaları yüzünden boşa çıktı. Fakat, İngilizler 15 Eylülde Yunanistan'ı kurtarmak için, uzun bir süreden beri kurdukları hayali gerçekleştirme üzere ilk adımı attı. İngiliz çıkarma kuvvetleri Peloponez yarımadası karşısındaki Kitera adasını işgal etti. 5 Ekimde, Tito ile varılan anlaşma uyarınca Kızıldoru'nun Yugoslavya'ya girmeye başladığı gün, İngilizler de Patras'a girdiler. 14 Ekimde Atina ve Pire kurtarıldı. Türkler, İngilizlerin Yunanistan'ı işgalden kurtardıkları haberlerini büyük bir ferahlıkla karşılıyordu. Atay, İngiliz çıkarma hareketinin Balkanlarda bir ikinci cephe açılmasına doğru başlangıç sayılacağını ileri sürdü. Yalçın da, Balkan ve Akdeniz ülkelerinin özgürlük ve bağımsızlıklarını korumanın, İngiltere'nin temel çıkarlarından olduğunu anladığını öne sürdü (23). Bulgar - Yugoslav mihverine karşılık, Türk basını da o günlerde Yunan-Türk çıkarlarının aynı olduğundan söz etmeye başladı. Fakat, Kasım 1944'te Atina'da Komünist gösterilerin başlamasıyla birlikte, ufuklar birden kararı verdi.

Savaş boyunca Yunan direniş hareketi, birbirleriyle yarışan gruplara bölünmüş, bunlar arasında özellikle Albay Napoleon Zervas'ın yönettiği EDES adlı örgülle, Komünist eğilimli ELAM-ELAS örgütü, başı çekmişlerdi. İngilizler, Almanların yenilmesini çabuklaştırmak için bütün Yunan direniş örgütlerine yardım etmekten çekinmemiş, fakat, bu örgütlerin aldıkları silâhları düşmana karşı olduğu kadar, birbirlerini kırmak için de kullandıklarını üzüntüyle görmüşlerdi. Churchill, Atina'nın kurtarılmasından aylarca önce, Yunanistan'da bir iç savaşın patlak vermesinden korkmuştu. Bunun sonucu olarak da General Scobie'nin komutası altındaki İngiliz İşgal Kuvvetleri, son derece güçlü silâhlarla İngilizlerin kendi donattığı Komünist çetelere karşı geniş çapta bir askerî harekâta girişmek zorunda kalmıştı. Churchill, Komünistlerin yeraltı etkinliklerini küçümsediğini üzülerek kabul etmiştir. "Bunların Almanlara karşı savaşmak üzere kurulduklarını

kitap

sandığımı kabul etmeliyim," demiştir. "Oysa, silâhları alıyor, sonra yan gelip yatıyor ve iktidarı ele geçirmek üzere uygun zamanı bekliyorlardı." (24).

Türk basını, Komünist asilere karşı güçlü İngiliz harekâtını hoşnutlukla karşılamıştı. Özellikle Yalçın, İngilizlerin faşistlikle nitelendirilmekten çekinmeden harekete geçmelerine pek sevinmişti. "Faşist sözcüğü özellikle komünistler için bir lânetleme durumuna geldi. Kendilerinden olmayan herkes, onlarca faşisttir." (25). Yalçın, bu fırsattan yararlanıp komünistlerin "demokrasilere karşı kurdukları bir tuzak" olarak nitelendirdiği "müdahale etmeme" ilkesine de karşı çıkmıştır (26). Falih Rifki Atay da kendi yönünden Türkiye'nin tarafsız kalmak istemesine rağmen, Türkiye'nin ve Balkanların Yunanistan'daki savaş konusunda çıkarları bir olduğundan, duruma ilgisiz kalamayacağını belirtmiştir (27).

Türkler, Yunanistan'daki olaylardan dolayı tedirgin oldukları halde, komünistlerin asilerin, Stalin'den bağımsız olarak davrandığı belirtileri karşısında biraz olsun rahatlamışlardı. Türk gözlemcileri, Sovyetlerin, İngilizlerin durumunu bütün bütüne güçleştirmemek için açıkça yan tutmaktan ya da asilere silâh yardımıyla bulunmaktan kaçındıklarını haklı olarak sürmüşlerdir. Yalçın, Sovyetler Birliği'nin Komintern'i (*) kaldırmasından ötürü duyduğu sevinci dile getiriyor ve bunu dünyanın hiçbir köşesinde kışkırtmalara girmeyeceği biçiminde verilmiş bir söz olarak kabul ediyordu. Yalçın, "Demek ki Moskova'nın dışardaki komünist ayaklanmalarını desteklediği konusunda kaygılanmaya yer yok," diye yazıyordu. "Moskova, kendisini Troçkizm'den Komünist rejimi Sovyetler Birliği sınırları içinde güçlendirme yolunu seçmiş ve yabancı ülkelere zorla kabul ettirmekten caymıştır," diye de ekliyordu (28).

Yıl sonuna doğru Yunanistan'daki durum düzelmeye yüz tutmuştu. Churchill ve Eden, ELAM-ELAS önderleriyle 25 Aralıkta yüz yüze geldi ve 14 Ocakta bu örgütlerle İngilizlerin desteklediği naip Piskopos Damaskinos arasında bir ateşkes anlaşması imzalandı. Öte yandan Türk hükûmeti de On İki Adalar üzerinde hiçbir isteği olmadığını kamuoyuna açıklayarak, anlaşmanın yapılmasında küçük, fakat önemli bir rol oynamış oldu. Yalçın'ın bu dönemdeki tutumunu anlamak için, aslında daha ileriye bakmak gerekir. Yalçın, Stalin'in Yunan iç savaşında etkin bir rol oynamakta kararsız kalmasından umutlanmıştı. Yalçın daha da önce, Sovyetler'in istilâ edecekleri ülkelere komünist ideolojisini zorla kabul ettirmeyeceklerinden söz etmişti. Sözelgesi, 6 Ekimde şöyle yazıyordu:

"...Sovyetler Birliği'nde Stalin dönemini, komünizmin dünyada bir proletarya diktatörlüğü kurma hedefinden sapıp sosyalizmin kurulmasını Rus sınırları içinde kuvvetlendirme hedefine döndüğü çağ diye düşünmek gerekir." (29).

Yalçın bu yorumu, Molotov'un, Sovyetlerin istilâ edecekleri ülkelerin sosyal kurumlarına dokunmayacakları garantisini üzerine yapmıştır.

"Bu garantiden anlaşılıyor ki, Sovyet orduları birçok ülkeye bir Komünist ordusu olarak girmeyeceklerdir," diye yazıyordu Yalçın. Ardından da, bunun besledikleri endişelerden ancak bir bölümünü ortadan kaldırmaya yeteceğini ekliyordu.

Fakat, 1944 yılı sonunda Yalçın, artık soyut vaatlerini kabul edilmemesini öneriyordu. Bu Sovyet ordularının Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerini, buralarda komünist rejimi kabul ettirmek için istilâ ettiklerini ileri sürme anlamına gelmiyordu daha, Sovyet ordularının, Rus emperyalizminin aracı olmamaları da aynı derecede önemliydi.

...Bu istilâ hareketlerinin bir de yarını olduğunu unutamayız. Moskov radyosunun öteki uluslara komünizmin zorla kabul ettirilmeyeceği üzerine verdiği açık garantiler, sorunun bu noktasına hiç değinmemektedir. Oysa bu, özellikle Orta Doğu'daki halkların (Türkiye) zihinlerini kurcalayan bir noktadır. Her ne kadar bir kere daha Sovyet programının öteki ülkelerin bağımsızlığını tanıdığını öğreniyorsak da, bu ilkelerin 'gerçekçi' bir politika alanında uyguladıklarını da görüyor ve biliyoruz (30).

Bir ülkenin bağımsızlığını tanımının, büyük bir ulusun ondan büyük bir bölümü koparıp almaya kalkışmasına engel olmadığı da açıktır, diye ekliyordu Yalçın. Sovyetlere gelince, "Onlar da stratejik sınırlar ileri sürerek çıkagelmışler ve sağ elleriyle geri çevirdiklerini, sol elleriyle almaya kalkışmışlardır." Yalçın bunları yazarken, zihninde özellikle bir korku yatıyordu: Avrupa'nın birtakım etki alanlarıyla bölünmesi. Sovyet orduları Doğu Avrupa'yı Müttefiklerin Nazi Almanyası'na karşı verdikleri savaş adına istilâ edeceklerdi. İngilizler de bunu onaylayabilirlerdi. Stalin'in amacının sosyalizmi bir tek ülkede güçlendirme yönünde olduğu ileri sürülerek belki avunulabilirdi ama, komünizmin bütün bir bölgeye, özellikle Türkiye'yi kuşatan bir bölgeye zorla kabul ettirilmesi korkusu zihinlerden çıkartılıp atılamazdı. Bu, gerek kendisinin, gerekse başka gözlemcilerin, Churchill'e Stalin arasındaki Moskova görüşmesinin Türkiye'deki kavramına bir renk getiriyor ve Türklerin, Stalin'in Yunanistan'daki komünist unsurlara yardım etmeyi reddedişini nasıl çözümlediklerini gösteriyordu. İngilizlerle Ruslar arasındaki bir anlaşma vardı ve taraflar, bölgeleri aralarında paylaşmış, Rusların Doğu'da, İngilizlerin de Batı'da egemen olmaları konusunda görüş birliğine varmışlardı.

1944 Yılı Ekiminde Churchill - Stalin Görüşmesi ve Etki Alanları Kurulması Kararı - Yunanistan, Doğu Avrupa ve Balkanlar arasında sıkışıp kalan Türkler, olayları, daha çok birtakım gelişmelerin Üç Büyüklerin siyasal niyetleri bakımından ne ifade ettiği açısından yargılıyordu. Önceden de gördüğümüz gibi, İngiltere ile Rusya'nın Avrupa'yı etki alanlarına bölmek üzere anlaştıkları korkusu, Müttefiklerin Alman ordularını yenilgiye uğratmaya başladıkları ilk günlerden beri Türkiye'ye egemen olmuştu. 1944 yılı sonbahar ve kış aylarında bu korku daha da belirginleşti. Rusların doğuda, İngilizlerin de batıda asıl ağırlıklarını koydukları, gittikçe daha

kitap

belirli bir biçimde görülmeye başlamıştı. Bunun böyle olması için coğrafi ve tarihsel nedenler vardı, ama daha 1944 yılı başlarında Stalin'in, Romanya, Doğu Yugoslavya ve Bulgaristan da içinde, Ruslara Balkanlar'da üstünlük tanıyan, Avrupa'nın etki alanlarına bölünmesiyle ilgili İngiliz önerisini kabul ettiği üzerine söylentiler, Türkiye'de endişe yaratmaya başlamıştı. Anne O'Hare Mc Cormick'in 4 Mart 1944'te bildirdiği gibi, "İster mantıklı olarak, ister mantıksızca olsun, Türkler Rusya'dan korkuyor. Çünkü ... Rusya ile komşu durumundalar ve Moskova'nın sınırları boyundaki ulusları, çevresinde bir 'güvenlik çemberi' yaratmak için yörüngesine katmak istemesinden çekiniyorlar. Bu nedenle de hep diken üstünde duruyorlar" (31). Türkler, dünyanın çeşitli etki alanlarına bölünmesinin küçük ulusların bağımsızlığını tehlikeye düşüreceğinden korkuyorlardı. Ayrıca, Türkiye'nin böyle uluslararası bir sistemde nereye düşeceği de emin değillerdi. İngilizlerin, Rus peyki olmalarını önlemek için çaba göstereceklerine güvenemiyorlardı. Güçlü bir Sovyetler Birliği karşısında tek başlarına kalmaktan çekinmekteydiler. Üstelik, 1944 yılı sonunda Pan-Slav akımı da kendileri için iyice sinirlendirici olmaya başlamıştı (32). Bütün bu korkular, Türklerin İngiliz politikasına hiç güvenmemelerine rağmen, Türk yetkililerinin neden İngiltere'nin hoşuna gitmeye çabaladıklarını ve niçin Sovyet emellerini tartışmaktan çekindiklerini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Rusların ve İngilizlerin Avrupa'yı birtakım etki alanlarına böldükleri inancını, Birleşik Amerika maslahatgüzarı Lincoln MacVeagh Kahire'de sürgündeki Yunan ve Yugoslav hükümetlerine duyurmuştu. 19 Haziran 1944'te MacVeagh, "The New York Times" gazetesinin muhabiri C.L. Sulzberg'e bir haber sızdırarak, "Balkan yarımadasında 'teşebbüs' alanlarının kabataslak sınırlarını belirten bir anlaşmanın ilk adımlarının İngiliz ve Sovyet hükümetlerine atıldığını..." duyurmuştu (33). MacVeagh'in raporunda, Yunanistan'ın İngiliz koruyuculuğu altına verileceği, Romanya'nın ise Sovyetler Birliği'ne emanet edileceği ileri sürülüyordu. Sulzberger, MacVeagh'in "Londra ve Moskova arasındaki bu özel pazarlığa çok kızdığı" için haberi kendisine sızdırdığını ve "Bütün dünyanın gerçeği öğrenmesini istediğini" öne sürmektedir (34). Cevat Açıkalın, Türk hükümetinin de bu tür haberleri aldığını, İnönü'nün bunların doğruluğundan kuşkulandığını belirtmektedir (35). Gerçekten de haberler doğrudur. Daha 1944 yılı mayıs ayında Churchill, Üç Büyüklerin birtakım "sorumluluk" alanları tespit etmeleri gerektiğini Roosevelt ve Stalin'e açmıştı.

Churchill bunu geçici bir program olarak sunmuştu. Müttefik orduları çeşitli cephelerde ilerliyordu ve hemen yönetime değin bazı tedbirlerin alınması gerekiyordu. Churchill, Başkan'a, "Elbette Balkanları da etki alanları içine katmak istemiyoruz; bu çözüm yolunu kabul etmekle, sistemin yalnız savaş şartları içinde uygulanacağını açıkça belirtmiş oluyoruz..." demişti (36).

Roosevelt ve özellikle Hull, Churchill'in planından çok kuşkulandı. Başkan, İngiliz ve Sovyet hükümetlerine, Birleşik Amerika'nın "alanlar" anlaşmasını yalnız üç aylık bir deneme dönemi için kabul ettiğini bildirdi (37). Churchill, anlaşmayı cebine indirdikten sonra, Stalin'i görmeye gitti. Churchill'le Stalin arasındaki Moskova görüşmesi, Churchill'in kaleminden ölümsüzleştirilmiştir:

İş için zaman uygundu; bunun üzerine, "Balkanlar'daki sorunlarımızı çözelim" dedim. "Sizin ordularınız Bulgaristan ve Romanya'da. Bizim de bu ülkelerde çıkarlarımız, misyonlarımız ve ajanlarımız var. Küçük yollara sapıp, yan önerilerle işi uzatmayalım. Yalnız Britanya ile Rusya söz konusu olduğuna göre siz Romanya'da yüzde doksan, biz de Yunanistan'da yüzde doksan oranında kuvvet bulursak, Yugoslavya içinde yüzde elli-yüzde elli desek, ne düşünürsünüz acaba?" Bu sözlerim kendisine çevrilirken, ben de bir kâğıt parçasına şunları yazdım:

Romanya	
Rusya:	%90
Öbürleri :	%10
Yunanistan	
Büyük Britanya:	%90
(ABD'nin onayı ile)	
Rusya:	%10
Yugoslavya:	%50-%50
Macaristan:	%50-%50
Bulgaristan	
Rusya:	%75
Öbürleri:	%25

Kâğıdı Stalin'e doğru sürdüm. O da bu sırada sözlerimin çevirisini dinlemişti. Çok kısa bir bekleme oldu. Sonra mavi kalemini alıp kâğıdın üzerine büyükçe bir işaret çizmişti ve kâğıdı bize geri gönderdi. Her şey, oturmak için geçecek kadar kısa bir süre içinde olup bitmişti.

Elbette, görüşümüzü uzun uzun ve kuşkuyla hazırlamıştı ve hemen savaş dönemi anlaşmalarının pazarlığına yapıyorduk. Her iki yan da daha büyük sorunları savaş kazandıktan sonraki toplantıda, bir barış masası başında görüşmeyi umuyordu.

Bundan sonra uzun süren bir sessizlik oldu. Kalemle işaretlenen kâğıt masanın orta yerinde duruyordu. Ardından ben, "Bu anlaşmalarla milyonlarca insanın kaderini çizmiş oluyoruz; bu, biraz onlarla alay etmek

kitap

olmaz mı acaba? İsterseniz atıp yakalım kâğıdı" dedim. "Hayır, saklayın" dedi Stalin (38).

Churchill'le Stalin arasında varılan anlaşma, Macaristan ve Yugoslavya'yı İngiliz ve Amerikan denetimine açık bırakıyordu. Bulgaristan, Romanya, Macaristan vb. ülkelerde bulunan işgal kuvvetlerinin yönetimi Birleşik Amerika, Britanya ve Rusya'nın katılacağı üçlü bir Müttefik Denetleme Komisyonu'nun eli altında olacaktı. Her şeye rağmen bu anlaşma, savaştan sonra dünyanın birbirleriyle anlaşmazlık halinde bloklara bölünmesine doğru atılan ilk adım olmuştur. Moskova'da Stalin, Churchill'e, Montreux Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini istediğini de söylemişti. Churchill bu öneriyi genellikle olumlu karşılamış, ayrıntıların gelecek ilk Üç Büyükler toplantısında ele alınmasını önermişti.

Churchill'le Stalin arasında yapılan görüşmede varılan anlaşma, elbette açıklanmadı; ama Türkler, bu görüşmenin Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki olaylarla ilgili olduğunu sezerek, karışık duygular içinde tepki gösterdi. Necmettin Sadak, Sovyetler Birliği'ni "dürüst politikası" için övme yolunu seçti (39); Asım Us, İngiltere'yle Rusya'nın birlikte ve dost bir hava içinde çalıştıklarını, ikisinin de Türk tarafsızlığından hoşnut olduklarını öne sürdü (40).

"Ulus" ise, yayınladığı bir yazı dizisiyle, Türkiye'nin durumunu daha kesinlikle tanımlamış oldu: Küçük uluslar, Üç Büyüklerin kaderlerine hükmetmelerine imkân hazırlayacak olan etki alanları sisteminden asla hoşnut olmayacaklardı (41). Küçük devletler kendilerini yabancı müdahalelerden ya da büyük devletlerin egemenliğinden korumayı garanti altına alacak uluslararası bir sistemin yerleşmesinde diretiyordu. "Ulus"un tanınmış siyasetçi yorumcusu Burhan Belge, "Aylık Siyahi İlimler Mecmuası"nda yazdığı makalede, "Üç Büyükler dünyanın siyasal ve idari otoritesi olmak durumunu birlikte ve muzafferane bir biçimde yüklenmektedirler..." diye ekliyordu (42). Belge, büyük devletlerin bu yükümlülüğü çeşitli alanlardaki uyruklu iddialarına karşı belirecek "muhalefeti ortadan kaldırıma" da kullanmalarından korkuyordu. Yalnız Almanya ve Japonya'nın değil, Fransa ve İtalya'nın da dünya sorunlarında ciddi söz sahibi devletler olarak aradan çıkarıldıklarını belirtiyordu.

31 Aralık 1944'te de, Yalçın buna benzer bir çözümleme yaparak Churchill'in bir uyarısını yorumladı. İngiltere Başbakanı bu uyarısında, komünist gerillalar mücadeleden vazgeçmedikçe, Üç Büyükler'den oluşacak üçlü bir "tröst"ün Yunanistan'ı yöneteceğini belirtmişti (43). Yalçın gerek Yunan partizanlarını gerekse kendi vatandaşlarını "kesin ve basit" bir tehdide karşı uyarıyordu: "Bir büyük devletin Avrupa'nın herhangi bir köşesinde yönetime karışması, öbür köşelerinde hemen karşı tepkilere yol açacaktır." Yalçın şunu ekliyordu: "Bu bizi dosdoğru, etki alanlarına, himaye yönetimlerine ve ilhaklara götürecektir" (44). Ancak ne var ki, büyük devletler bu yolu çoktan seçmişti. Olacakları çok iyi tahmin eden bir çözümlemesinde de Necmettin Sadak, 5 Şubat 1944 tarihli "Akşam"da, Avrupa'yı bölen sınırları çoktan çizildiğini, geriye bir tek, Almanya'nın nasıl yönetileceği sorununun kaldığını yazıyordu (45).

"Yarının olaylarını bugünün örneklerine bakarak kestirmek mümkündür" diyerek başlıyordu Sadak. "Her şey bugünden kararlaştırıldığı ve çözümlendiğinden, halk ve kurtuluş hükümetleri çoktan kurulduğundan, herkes bütün bu ülkelerin savaş sonrası hükümetlerinin ve yönetim biçimlerinin ne olacağını pekala anlayabilir." Sadak, Akdeniz bölgesinin, Adriyatik Denizi'nin, Yunanistan ve İtalya'nın, İngiltere'nin güvenlik alanı içine girdiğini, Romanya, Macaristan ve Çekoslovakya ile Polonya'nın da Rusya'ya düştüklerini belirtiyordu. Yalta Konferansı'nın başlamasından bir gün sonra yazdığı yazısında da, çözülmemiş tek sorun olarak, Almanya'da iktidara, Moskova'daki Hür Alman Komitesi'nin mi, yoksa Müttefiklerin seçeceği bir başka hükümetin mi geçeceği sorununun kaldığını yazıyordu. Sadak, kehanette bulunurcasına, "Karar ne olursa olsun" diyordu; "...Almanya'nın bütün doğu bölgesi Sovyetlerin güvenliği açısından ... uzun bir süre Sovyet işgali altında kalacak, Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki bütün uluslar da aynı biçimde Rus işgaline uğrayacaklardır." Bu düşünceler, Türkiye'nin savaş sonrası güvenliğini sağlama ihtiyacını daha kaçınılmaz bir duruma getirmeye yetti.

XIII

SAVAŞ SONRASI GÜVENLİĞİ ARDINDA

Dumbarton Oaks Konferansı - Müttefik önderleri Kahire ve Tahran'da, temsilcilerinin gelecek aylarda uluslararası bir güvenlik örgütünün kurulması sorununu incelemelerini kabul etmişlerdi. Özellikle Birleşik Devletler, anlaşmazlıkların çözümlenmesini düzenleyecek ortak bir güvenlik sistemi kurulması yolunu açmaya kararlıydı. Çin'den ve Sovyetler Birliği'nden gelen delegelerin de katıldığı Dumbarton Oaks Konferansı, 21 Ağustos 1944 ve 9 Ekim 1944 günleri arasında toplandı ve böyle bir örgütün yasaasının kesin ayrıntılarını tespit için çalışmalar yaptı. Sonradan Birleşmiş Milletler Örgütü adını alacak örgüt, işte bu konferans sırasında kabataslak ortaya çıkmış oldu.

Konferans sırasında ortaya çıkan başlıca anlaşmazlıklardan biri, oylama usulleri üzerine belirdi. "Büyük devletler, izlenecek politika ve girişilecek eylemler konusunda haklarını öteki devletlerle ne dereceye kadar paylaşacaklardı?" (1). Daha belirli deyimlerle söylenirse, anlaşmazlık Güvenlik Konseyi'ndeki veto sorunu

kitap

üzerindeydi. Sovyetler Birliği, Güvenlik Konseyi'nde alınacak kararlarda her daimi üyenin veto hakkı olması ve kararların oybirliğiyle alınması konularında diretiyordu. Birleşik Devletler, Rus kurulunu, bir anlaşmazlık durumunda, Güvenlik Konseyi olan ülkelerin, o anlaşmazlıkla ilgili konularda oy sahibi olmamaları gereğine inandırmaya çalışıyordu. Uzun görüşmelerden sonra uzlaşmaya varılabildi: Güvenlik Konseyi üyelerinin oybirliği kararı olmadan da bir anlaşmazlığa barışçı bir çözüm yolu getirilebilecekti. Konseyin daimi üyeleri, anlaşmazlıkları çözümlenmek için kuvvet kullanılmasını gerektiren durumlarda da veto haklarını kullanabileceklerdi.

Tahmin edileceği gibi, buna karşı Türkiye'de çeşitli tepkiler görüldü. Hüseyin Cahit Yalçın, Dumbarton Oaks'ta kurulması tasarlanan örgüt gerçekleşecek olursa, bunun küçük ülkelerin güvenliğine pek az katkıda bulunabileceğini ileri sürdü (2). "Yeni örgüt, yalnız küçük ülkelere karşı harekete geçme fırsatı sağlamaktadır" diye yazdı. Büyük devletlerin daha küçüklerine karşı girişecekleri eylemleri önlemek için ise yapılacak hiçbir şey yoktu. Yalçın, büyük devletlerden biri "hayır" dedi mi, Güvenlik Konseyi'nce alınması tasarlanan tedbirler alınamayacaktır diyerek görüşünü açıkladı.

Fakat, Türkiye'deki bütün yorumlar bu derece kuşkuyla tepki göstermemişti. Sözgelisi, Nuri Eren, Dumbarton Oaks önerilerini savundu ve Güvenlik Konseyi'nin güçlü bir rol oynayabileceğini, "uluslararası bir askerî kurmanın emrinde, hemen eyleme geçmeye hazır bir kuvvet bulmanın" mümkün olacağını ileri sürdü (3). Dumbarton Oaks Tasarısının hazırlanışı sırasında Türkiye'deki diyalog bu havadaydı.

Gelecekte dünya barışını koruyacak olan örgütün, büyük devletlerin egemenliğinin bir aracı durumuna gelmemesi sorunuyla ilgilenirken, Türk siyaseti bir yandan da Birleşik Amerika ve İngiltere ile iyi ilişkilerini sağlamlaştıracak teşebbüslerini sürdürüyor, bu ülkelerin dostluk ve koruyuculuğunu arıyordu. 3 Ocak 1945'te Türk hükümeti, Japonya ile olan diplomatik ilişkilerini kesmeye karar verdiğini açıkladı. Amiral Leahy'ın bunu, "kesin bir Müttefik zaferinin en güçlü kanıtı" olarak yorumlamasına rağmen, (4) Türkler davranışlarına gerektiği gözle baktılar; yani, bir bakıma yersiz, fakat sembolik bir davranış olarak 28 Aralık 1944'te Steinhardt, yeni Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya, Müttefiklerin Türkiye'nin Japonya ile olan ilişkilerini kesmesini istediklerini söylemişti. Saka, Türklerin böyle davranmakta bir avantaj sağlamayı ummadıklarını, "ama, 'Türklerin müttefikleri' böyle bir davranıştan yarar umuyorsa..." Türkiye'nin kesinlikle "peki" diyeceğini belirtti (5). İki gün sonra Türk hükümeti aldığı kararı Steinhardt'a resmen bildirdi. Bir başka jest de, Türk hükümetinin yine ocak ayında Sovyetler Birliği'ne savaş gereçleri taşıyan Müttefik gemilerinin Boğazlardan geçmelerine izin vermesi oldu (6). Boğazların açılması, Türkiye'de mutlu bir olay olarak karşılanmıştı, ama İngiltere ve Birleşik Amerika'da yapılan bazı yorumlar, Türklerin canını sıkıyordu. Sözgelisi, Yalçın, İngiltere ve Birleşik Amerika'da bazı yayın organlarının, Boğazların Türk hükümetinin kararı ile kapatılmış olduğu izlenimini verecek yayınlar yapmalarını hiç de hoş karşılamıyordu. Yalçın, Boğazların bütün savaş boyunca açık kaldığını, eğer Müttefikler Rusya'ya Boğazlar yolu ile savaş malzemesi gönderemedilerse, bunun Almanların Ege denizini denetimleri altında bulundurmalarından ileri geldiğini açıkça ortaya koydu (7). Ancak, Üç Büyüklerin Yalta'daki toplantıları biraz sonra bu konuları arka sayfalara doğru iteledi.

Kırım Konferansı: Savaş Sona Eriyor - 4 şubatta başlayan ve 11 Şubata kadar süre Yalta Konferansı, Ankara'da büyük bir felâketin habercisi olarak karşılandı. Türk hükümeti bu sırada Batılı önderlerin, özellikle de Churchill'in, Montreux Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için Stalin'in yanında yer alacakları konuyla pek ilgileniyordu (8). Sözgelisi, Profesör Esmer, "Churchill'in Ruslara taviz verme ihtimalinin... Türk hükümetini endişelendirdiğini, çünkü Churchill'in Türkiye'ye kızdığını, her fırsatta artık Boğazlarla bir ilgisi olmadığından söz ettiğini" (9) belirtmektedir. Bu, her ne kadar Churchill'in Türk çıkarlarının öncülüğünü yaptığı Yalta'daki görüşünü yansıtmıyorsa da, Türklerin hâlâ duymakta oldukları yalnızlığı çok iyi gösteriyordu. Türk sorunu Yalta'da öncelikle ele alınan bir sorun değildi, ama varılan öteki kararların pek çoğu, dolaylı ya da dolaysız olarak Türk çıkarlarını ilgilendiriyordu. Pek küçük değişikliklerle veto yetkisi Üç Büyüklerce kabul edilmişti ve barışı koruyacak olan yeni örgüte böylece gerçek bir güç kazandırılacağı görüşü benimsenmişti. Rusya, daimi üyelerden biri bir anlaşmazlıkta taraf olursa Amerika'nın oylamaya katılmaması önerisini kabul etmişti; ama, ancak "barışçı çözüm yolu" konularında peki demişti. "Yürütme" kararlarında ise Üç Büyükler yine veto haklarını kullanmakta serbest olacaktı.

Polonya konusunda Stalin, gerek toprak sorunları, gerekse siyasal sorunlarda temel tutumunu Churchill ve Roosevelt'e kabul ettirebilmişti. Buna karşılık da Polonya'nın düşman işgalinden kesin olarak kurtuluşundan bir ay sonra, serbest genel seçimler yapılacağına söz vermişti. Gerek Roosevelt, gerekse Churchill'in gönülsüzce imzaladıkları son anlaşma metninde, "Halen Polonya'da iktidarda olan geçici Hükümet, böylece daha demokratik bir ölçü içinde örgütlenecektir..." (10) deniyordu. Bu anlaşma, Varşova'daki komünist rejimin varlığını Müttefiklerin onaylaması anlamına geliyordu. Bundan böyle Stalin, haklı olarak Üç Büyüklerin geçici hükümeti yeni ve geçerli Polonya hükümeti olarak tanıdıklarını ileri sürebilecekti (11).

Yalta Konferansı, Balkan uluslarının da geleceğini çizmiş oluyordu. Dışişleri Bakanlığının Orta Avrupa ve Balkanlardaki Müttefik Denetleme Komisyonlarının, Sovyetler Birliği'nin bu yerlerde tek başına egemenlik kurmaya kararlı oluşu nedeniyle gerektiği gibi çalışmadıkları uyarısı üzerine Roosevelt, Konfransa "Kurtarılan Avrupa Üzerine Deklarasyon" başlığı ile bir belge sunmuştu. Churchill, Roosevelt ve Stalin'ce imzalanan bu belgeye göre, Üç Büyükler, kurtarılan ülkelerin geciktirilmeye gelmez siyasal ve ekonomik sorunlarının demokratik yollardan çözümlenmesi için yardımcı olacaktı.

kitap

Biçim bakımından etkileyici, fakat siyasal yönden anlamsız olan bu anlaşmanı üzerine tüy dikercesine, Roosevelt'in şaşkınlık uyandıran ve Amerikan kuvvetlerinin Avrupa'da savaşın sona ermesinden sonra iki yıldan daha çok kalmayacaklarını bildiren açıklaması çıkageldi. Elbette Stalin hoşnut olmakta haklıydı (12). Yalta Konferansı'na katılan üç devlet başkanının zihinlerinde önemli bir yer tutmadığı halde, Türkiye sekiz toplantıdan ikisinde, her kez de başkan edenlerle dikkatleri üzerine çekti. Beşinci toplantıda Stalin, Birleşmiş Milletler'e hangi ülkelerin alınacağı, hangilerinin alınmayacağı tartışılırken, Türkiye'yi sembol aldı. Başkan verdiği karşılıktaki, ancak Almanya'ya savaş açmış ulusların bir Birleşmiş Milletler statüsü içine alınmasını ve hâlâ Mihver'e savaş açmamış ülkeler için de son süre olarak Mart 1945 tarihinin kabul edilmesini ileri sürdü. Stalin yine Türkiye'yi kastederek, "bazı ülkelerin kazanandan yana olma üzerine yatırım yaptıklarını" söyledi (13). Churchill, Türkleri savundu. Şu sırada ilgisiz birçok ülke Almanya'ya savaş ilân edecek olursa, bunun Almanya'nın morali üzerinde yıkıcı bir etki yaratacağını ileri sürdü. Türkiye'nin adaylığının "genel bir tasviple karşılanmayacağını" söyleyen Churchill, ardından, Türklerin "çok çetin bir dönemde" kendileriyle ittifak imzaladıklarını ekledi, "dost ve yardımcı" olduklarını ispatladıklarını hatırlattı (14). Stalin, şubat sonuna kadar Almanya'ya savaş çarsa, Türkiye'nin de Birleşmiş Milletler'e alınmasını kabul edeceğini söyledi. Churchill bunu, "hoşnutluğunu" belirten bir ifadeyle karşıladı.

Stalin, hoşgörülü tutumuna rağmen, 10 Şubat 1945'te, savaş sonunda Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirilmesini beklediğini ortaya koydu. Stalin, "... Türkiye'nin bir elini Rusya'nın gırtlığına dayamış duran durumunu kabul etmenin mümkün olmayacağını" söyledikten sonra, "Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermek" niyetinde olmadığını da ekledi (15). Tartışmalara girmeye pek istekli olmadığı açıkça anlaşılan Başkan ise, Birleşik Amerika ile Kanada arasında 3.000 mil uzunluğunda bir sınır olduğunu, bu sınırda hiçbir silâhlı kuvvet ve kale bulunmadığını söyleyerek, isteksiz bir karşılık verdi. Ardından, öteki ulusal sınırların da "kalesiz ve askersiz" olacağı günlerin geleceğini umduğunu ekledi. Başbakan, Montreaux Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini normal karşıladığını belirttikten sonra, "... Rusya'nın bugün Karadeniz'deki büyük çıkarları ile daracık bir geçide bağlı olması düşünülemez" dedi (16). Churchill bu konunun, Dışişleri Bakanlarının gelecek toplantısında ele alınmasını önerdi. Ayrıca durumun Türklere de bildirilmesini ve bağımsızlıklarıyla toprak bütünlüklerinin bozulmayacağı konusunda kendilerine güvence verilmesini öne sürdü. Stalin, bu önerileri kabul etti. Tasarlanan şeyin hemen Türklere de duyurulması önerisi üzerine de Stalin şöyle dedi: "... Türklerden bir şey saklamak aslında imkânsız..." (17).

Yalta Konferansı, savaştan sonraki Birleşmiş Milletler Örgütü'nün tüzüğünü hazırlamak üzere 25 Nisanda San Francisco'da bir konferans toplanması kararıyla sona erdi. 14 Şubat'ta Churchill'le Eden, yeniden Batılıların Balkanlar'daki zor güvenilir ileri karakolları Atina'ya uğradı.

Bu ileri karakolun gerçekten de ne kadar az güvenilir olduğu, Yalta'daki "Kurtulan Avrupa Üzerine Deklarasyon"u ile küçük devletlere yaptığı vaatlerin anlamsızlığı, Yalta'dan birkaç hafta sonra çok iyi anlaşıldı. 28 Şubat'ta Romen hükûmeti, içindeki komünistlerin ve Sovyet askerî kuvvetlerinin baskısı altında istifa etti. Vişinski'nin kişisel diretişiyile Kral Mişel, Pietro Groza'yı 6 Mart'ta komünist denetimi altında yeni bir rejim hükûmetini kurmakla görevlendirdi (18). İngiliz Amerikan hükûmetleri, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'daki Müttefik Denetim Komisyonlarında bulunan temsilcilerin Sovyet yetkililerince dikkate alınmaması yüzünden Sovyet hükûmetini boş yere protesto ettiler. ABD ve Britanya, Groza rejimini tanımadı. Ayrıca Yugoslav Komünist kuvvetlerinin İtalyan topraklarından çekilmeleri isteğinde bulundular; ama Tito'nun kuvvetlerinin, "kurtardıkları" bütün topraklarda kalmakta diretişiyile karşılaştılar. 6 Nisanda Amerikalıların ve İngilizlerin destekledikleri sürgündeki Polonya hükûmeti temsilcilerinin Sovyet yetkilileriyle Moskova'da görüşmeler yaparken kayboldukları, Londra'daki Polonyalı yetkililerce açıklandı. Komünistlerin egemen olduğu Lublin rejimini artık Varşova'da Ruslar açıkça desteklemekteydi. Yalta Konferansı'nın sonu ile 25 Nisanda San Francisco Konferansı'nın açılışına kadar geçen süre içinde Sovyetlerin Doğu Avrupa üzerine beslediği emeller, umutları iyice azaltmıştı. Buna karşılık Avrupa'daki savaşın son aylarında geçen olaylar, 1943 yılı başından, yani Müttefiklerin zaferi kazanmaları ihtimalinin artmasından beri, İnönü ve Menemencioğlu gibi Türk önderleriyle Yalçın gibi yazarların gelecek üzerine yaptıkları kehanetlere uygun biçimde gelişti. Elbette bu gelişmeler karşısında "son derece tedirgin olan" Türkler için huzur verici bir durum değildi (19).

Türkiye Savaş Açıyor - Türkiye en sonunda 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya karşı savaşa girdi (20). Büyük Millet Meclisi'nde konuşan Başbakan Saraçoğlu şöyle dedi: "Tehlikenin ilk anından başlayarak Türkiye Cumhuriyeti, söz silâhları ve gönlüyle demokratik ulusların yanında yer almış ve bugüne kadar parlamentosunun ve hükûmetinin kararlarına uygun bir yol izlemiştir." (21). Meclisteki görüşmeler sırasında, savaşa girilmesi kararının, "İngiltere ile olan ittifakın doğal sonucu ve Sovyetlerle aralarındaki dostluğun çerçevesi içinde" alındığı belirtildi (22).

Türkiye şimdi, biçim olarak savaşa katılıyordu; ama Müttefiklerle imzaladığı ittifaktan beri orduları aslında seferber durumdaydı (23). CHP Grup Başkanı Faik Öztrak'ın ifadesine göre savaşa girişleri, İngiltere'yle aralarındaki sarsılmaz ittifakın yalnızca son aşamasıydı (24). Türk politikasının temel ilkelerinden birinin de Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkiler kurmak olduğu ayrıca belirtiliyordu:

Arkada kalan beş yıl içinde Türkiye Cumhuriyeti, büyük komşumuz Sovyetler Birliği en karanlık günlerini yaşarken de bu ilkeye bağlı kalmıştır... Millî Şef İnönü, bu değerli dosta her olayda ve her zaman bağlı

kalmamızı bize salık vermiştir (25).

Almanya'ya savaş açılması hiçbir biçimde Türkiye üzerine yapılan baskıların bir sonucu da değildi (26). Türklerin, Müttefikleri, Türk kamuoyunu ve tarihi etkilemek için belgelere geçirmek istedikleri şeyler bunlardı. Kararın gerçek nedeni ise uluslararası bir örgütün temelini atmak için San Francisco'da yapılacak Birleşmiş Milletler toplantısına Türkiye'nin de katılmasını sağlamak ve Müttefikleri yatıştırmaktı. Türkiye artık bir şey reddedecek durumda bulunmuyordu. Ayrıca saldırıya uğrama, hatta savaşmak zorunluluğu bile kalmamıştı. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, (27), Meclis'te yeni İngiltere Büyükelçisi Sir Maurice Peterson'un Yalta'dan gelen bir mesajı kendisine ilettiğini söylemişti: Konferansa, yalnız 1 Mart 1945'ten önce Almanya'ya savaş açmış ülkeler çağrılacaktı. Saka, "İngiliz hükümetinin bu son önerisi... ulusumuzun Müttefik davasına daha güçlü bir katkıda bulunma imkân ve fırsatını virmektedir" dedi.

19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası - Türkiye'nin savaşa katılmasıyla Sovyet gücünün Balkanlar'a egemen olma çabasının sonuçlanması, aynı döneme rastlamaktadır: Tito ile işbirliği, Georgiev ve Groza'nın iktidarlarıyla komünist rejimlerin sağlama alınması, Macaristan'la imzalanan mütareke. İngilizler, Arnavutluk'u avuçları içine almayı başaramamış, Yunanistan'da komünist olmayan bir rejim kurmak için de ancak zora baş vurmuşlardı.

Mihver'den yana olmayan önderler arasında İnönü ve onun dış politikasını hazırlayanlar, danışmanları, zamanında İngiliz ve Amerikan yetkililerince hiç de hoş karşılanmayan ve gelecekteki Rus niyetleriyle ilgili görüşlerini en güçlü biçimde dile getiren kimseler olmuşlardı. Oysa şimdi aynı görüşleri Churchill ve 12 Nisandan sonra da Başkan Truman paylaşacaktı. Şunu da belirtmek yerinde olur ki, Sovyet tehdidinden söz etmek, savaştan galip çıkan Sovyetler Birliği'ne karşı, Türkiye'nin iyi ilişkilerini güven altına almak gibi bir hesaba dayanmıyordu. Bütün sevimsizliğine rağmen, son dakikada Mihver'e savaş açmak bile, Türkiye'nin "yalnızlık duygusu"nu giderecek çare değildi (28). Sovyetler Birliği savaş sonrası niyetleri üzerine Müttefiklerin şüphesini uyandırdığı ve savaşa girmekte geciktikleri için, Türkiye'ye dış biliyordu. Başlangıçta Hitler'e savaşmama yolunu seçen Sovyetler Birliği, bunu aynı yolu seçen Türkiye'ye karşı güçlü bir koz olarak kullanılabileceğine inanıyordu. Rusya, zaferden sonra bu temayı işlemeyi kararlaştırdı.

19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı uzun süreden beri beklenmekte olan aleyhte kampanyasını, 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalanmış olan Türk - Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı bozarak başlattı. Önce üç yıllık bir süre için imzalanmış olan anlaşma, daha sonra üç protokolla sürekli uzatılmıştı. Sonuncusu da, anlaşmayı 7 Kasım 1945 tarihine kadar uzatmaktaydı. Son protokol sırasında getirilen bir değişiklikle, taraflardan biri anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini isterse, bu durumda, sona ermesinden altı ay önce bunu ötekine bildirmesi kabul edilmişti. Bunun sonucu olarak 19 Martta Molotov, Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e bir nota vererek, "Anlaşmanın bugünkü şartlara artık uymadığını, savaşın getirdiği değişikliklere karşılık vremediğini ve bu nedenle, temelden gözden geçirilmesi gerektiğini" bildirdi (29). 21 Martta "İzvestia" gazetesi aşağıdaki yorumu yayınladı:

Savaş sırasında Sovyet - Türk ilişkilerinin belirli zamanlarda olduğundan daha iyi olabileceği bir sır değildir. Bütününü başka şartlar altında imzalanmış olan bir anlaşmayı otomatik olarak uzatmak, iki ülkenin de çıkarlarına uymaz (30).

Dört gün sonra da "Pravda" gazetesi şunları yazıyordu:

Savaş sırasında Sovyetler Birliği'nin dostluk anlaşmaları ile bağlı olduğu öbür devletlerle ilişkileri gittikçe başarılı bir biçimde gelişmiş, Türkiye ile olan ilişkileri ise, çoktan modası geçmiş bir anlaşma uyarınca düzenlenmiştir (31).

Selim Sarper, bunun üzerine danışma için hemen ülkesine çağrıldı (32).

4 Nisan 1945'te Türk hükümeti, "Sovyet hükümetinin iki ülkenin bugünkü çıkarlarına daha uygun bir anlaşma için yapacağı önerileri dikkat ve iyi niyetle incelemeye hazır olduğunu" bildiren uzlaştırıcı ve isteklerine uygun karşılığını Moskova'ya ilettiler (33). Türkler, Rusların anlaşmayı bozmak için seçtikleri zamana bakıp buradan, Türkiye'yi, Birleşmiş Milletler'e katılmakla elde edeceği yararlardan yoksun kılma ve uluslararası bir denge düzeninin kazandıracağı güvenlikten uzaklaştırma amacı güttükleri görüşüne vardılar (34). Buna rağmen Türk hükümeti yeni bir anlaşmanın şartlarını araştırma ve genellikle Sovyetler, yeni bir anlaşma için görüşmelere başlamakta acele etmiyordu. Bunun yerine, Türklerin önerilerini beklemediklerini bildirdiler. Türk hükümeti bundan hiç hoşnut kalmamıştı. Çünkü daha önce Sovyetler'in ne gibi önerilerde bulunacaklarını öğrenmek istiyorlardı. Demek ki, şimdi top Rus yarı alanındaydı. İki ulus arasındaki ilişkilerin havasını ısıtmak için en somut öneriyi Büyükelçi Vinogradov yaptı: "Sovyetler Birliği'ne karşı Türk basınında açılan yergi kampanyasına son verin ve özellikle Yalçın'ı susturun." (35). Türkler bu uyarıyı yerine getirmeye bile kalkıştı. İnönü ve yardımcılarının ilgisine rağmen, Türk basını, 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notasını açıkça tartışma yolunu seçmişti. 8 Nisan 1945'te Mümtaz Faik Fenik'in "Ulus"ta yayınlanan bir yazısında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakın ve sıkı işbirliğinden söz ediliyor, bunun bir örnek olduğu ileri sürülüyordu (36). Fenik, notanın Rus - Türk dostluğundan "kuşkusuz esinlendiğini" savunuyordu. 1925 anlaşmasının imzalanmasından bu yana şartlar değişmişti ve Fenik'in deyişiyle, "aynı nitelikte, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına daha uygun, eskisi yerine yeni bir anlaşma istemekten daha doğal ne olabilirdi?" Yeni Sabah, "Rusya ile Türkiye ne zaman kafa kafaya verseler, hep anlaşmışlardı" diyordu (37). Nadir Nadi gibi, Vakıf gazetesinde de Asım Us, yine iyimser bir makale yayınlamıştı (38). "Kuzey

tomşumuzun politikasının ana çizgilerinin kötü niyet taşıdığını düşünmek, hükümetimiz için gereksizdir" diyordu Nadir Nadi.

Hüseyin Cahit Yalçın da, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yle dostça ilişkiler sürdürme niyetinde olduğu yorumlarına katılırken, birtakım üstü kapalı uyarılarda bulunmayı da elden bırakmıyordu (39). Yalçın, özellikle Sovyetler'in önceden bu konuda İngiliz ve Amerikan hükümetlerine haber vermedikleri sorununa değiniyor, Türkiye'nin Mihver devletlerine yeni savaş açmış olduğu bir sırada bu notanın verilisinin pek şanslı bir zamana rastlamadığını hatırlatıyordu.

Fakat, bugün bildiğimiz kadarıyla Türk hükümeti, özellikle İnönü, 19 Mart tarihli Sovyet notasıyla yakından ilgileniyordu. Selim Sarper bu dönemde gazetelerde yansıtılan iyimserliğin, hükümetin uyarısının sonucu olduğunu belirtmiştir. Sovyetler'in Türkiye'ye karşı tutumuna mutlu bir ferahlık havası vermek, Türk hükümetinin siyaseti gereği idi (40). Ancak, 1945 yılı nisan ayının başında bu iş gittikçe zorlaşmaya başlamıştı; çünkü Sovyetler, Türkiye'ye karşı bir yayılım ateşi açmışlardı. Sözgelisi, 3 Nisanda Moskova radyosu Türk basınına karşı saldırıya geçip, gazeteleri Nazi yanlısı olmakla suçlamıştı (41). 18 Nisanda da "İzvestia" gazetesi, Turancıların yargılanması olayını düzmece bir oyun olarak nitelendirmişti (42). Bu sırada Türkiye'de bütün dikkatler, büyük bir içtenlikle, 25 Nisanda San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı üzerinde toplanmıştı.

San Francisco Konferansı - Türkiye'nin Gelecek Üzerindeki Umutları - San Francisco konferansında Türk Kuruluna, Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlık ediyordu. Kurulda, Birleşik Amerika'daki Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ile Feridun Cemal Erkin de bulunmaktaydı. San Francisco'ya vardktan sonra Saka, Molotov'la görüşüyse de, Rusların yeni bir anlaşma için ileri sürecekleri şartlar üzerine aydınlatıcı bir şey elde edemedi (43). Bu yüzden Türk delegasyonu da olanca dikkatini konferansa çevirdi.

Yalta Konferansı'ndan beri Türk gözlemcileri, savaştan galip çıkan büyük devletlerin savaş sonrası uluslararası sistem kurma çabalarına karşı eleştireci bir tutum izlemişlerdi. Sadak, "Akşam"da yazdığı makalede, "Beş Büyüklerin kendilerinden güçsüzlere asla saldırmayacak melekler olduğuna inanmadıkça, bu sistemin yürüyeceğine bel bağlamak pek zordur" diye yazdı (44).

Sadak, yeryüzünde devletler var olduğundan beri, hep büyüklerin saldırdığını ve savaşa yol açtıklarını hatırlatarak yazısını sürdürüyordu. Asım Us ise, "Vakit"te diyordu ki: "Dolayısıyla bu formüle dayanılarak kurulacak yeni Birleşmiş Milletler örgütü, temelsiz bir yapıdan başka bir şey olmayacaktır" (45). Beş Büyükler Güvenlik Konseyi'nde öbür iki üyeyle anlaşılabilir mi, "herhangi bir küçük devleti haritadan silebilecek oya sahip olabileceklerdi." Buna karşılık bir tek veto, bir ya da daha çok sayıda büyük devletin saldırısına uğramış bir ülkenin, öbür üyelerce kurtarılmasını engelleyebilecekti (46).

Türkler, San Francisco'da küçük devletlerin başlıca uğraşısı olan ve tümünce paylaşılan bu görüşleri yansıtan sesin tek sahibi değildi. Ancak kendileri, özellikle büyük bir devletin saldırısından çekindikleri için, seslerini daha çok yükseltiyorlardı (47).

San Francisco Konferansı, Birleşmiş Milletler yasası tasarısını görüşürken, bu ihtimalleri temelinden değiştiremedi ve Türkler dışında itiraz sesi yükseltilen olmadı. Türk siyaset uzmanı Mehmet Gönlübol'un deyişiyle:

San Francisco'da büyük uluslarla küçük uluslar arasındaki anlaşmazlıklar, hep büyük ulusların zaferiyle sonuçlandı. Çünkü, görüşmeler, savaşta başı çeken ülkelerin çizdikleri siyasal çerçeve içinde geçmişti... (48). Veto hakkının altında yatan savaş dönemi gerçeği buydu. Buna paralel olarak, küçük ülkeler de Büyük Devletlerin Dumbarton Oaks önerilerini "yumuşatacak" durumda değillerdi (49). Bir de, özellikle Türkiye, San Francisco Konferansının çalışmalarını etkileyecek durumda bulunmuyordu. Konferansa bile ancak "son anda" katılmaya hak kazanmıştı (50). O da muzaffer büyük devletlerin lütfuyla. Esmer, Türk Kurulunun konferans sırasında kendisini büyüklerden çok ayrı gördüğünü anlatmaktadır (51). Bu konuda şöyle yazıyor: "Kurulması tasarlanan örgüt temelinde muzaffer ülkelerden oluşacağı için ve savaştan sonra dünya bu ülkelerin isteklerine ve çıkarlarına göre yönetileceğinden, savaşa girmekten titizlikle kaçınan Türkiye, savaşa katılmayışının olumsuz etkilerinden ciddi bir biçimde çekinmekteydi." (52) İşte bu nedenle Türkler, yasayı onaylamayı kararlaştırdılar.

Türk kurulu ülkesine döndükten sonra, San Francisco'da yapılan eksik pazarlığın, Türkiye'nin kopartabileceklerinin en iyisi olduğunu belirtti. Mümtaz Soysal, "büyük uluslara ayrıcalıklar tanıyan Birleşmiş Milletler anlaşmasının maddeleri, bazı Meclis üyelerini düşündürmekteydi ve bunlar endişelerini dile getirmekten de geri kalmadılar..." (53) demektedir. B.M. Yasası'nı Meclis'te savunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, şöyle demişti:

Yalnız biz değil, yalnız öbür küçük uluslar değil, fakat, Dumbarton Oaks tasarısını hazırlayanlar bile, bu çalışmanın kusursuz olmadığını kabul etmektedir... Fakat, günümüzün siyasal gerçeklerini düşünürsek, gösterilen çabaların boşuna olmadığını anlarız... Uluslararası ilişkilerde olumlu sonuçlar, ancak karşılıklı fedakârlıklarla elde edilebilir. Herkes kendi görüşünde diretecek olursa, bir anlaşmaya varmak umudu da olmazdı (54).

Saka, yasa ne kadar eksikleri olursa olsun, tek gerçekçi alternatifinden, yani anarşiden daha iyidir, diye durumu açıklıyordu (55).

Bu kadarı bile mide bulandıracak bir övgüydü ve konuşmayı izleyen görüşmeler, her ne kadar alışıldığı gibi

kitap

onayla sonuçlandıysa da, umulan heyecandan yoksun kaldı. Ankara milletvekili M. Okmen, veto yetkisinin anlaşmayı "aksattığını", ama, büyük devletlerin bunu dürüst kullanacakları konusundaki sözlerinin kendisini umutlandırdığını söyledi. Aslında bu tür vaatlere inanılmazsa, hiçbir anlaşmaya güvenilemeyeceğini ileri sürdü (56).

Her şeye rağmen pek çok Türk, daha başından beri Birleşmiş Milletler Yasası'nı eksik ve kusurlu bir araç olarak gördü, büyük devletlerin birlik ve iyiniyetine dayandığına inandı. Bu iyiniyet ve birliğin gösterilmemesi durumunda, örgütün barışı ve küçük devletlerin egemenliğini korumakta çok sınırlı kalacağını sezinledi. Türkiye'nin de, öteki küçük ve orta devletler gibi, çok geçmeden savaşa olmasa bile, büyük devletlerden birinin politikasının dümen suyuna sürükleneceklerini ve Birleşmiş Milletler'in bu durumlarda pek büyük yarar sağlayamayacağını fark etti. Hüseyin Cahit Yalçın, o günlerin havasını "Niçin... zafere rağmen dünya böylesine meyus?" diye sorarak özetliyor ve şu karşılığı veriyordu:

Bunun nedeni anlaşılacak kadar uzakta değildir: Uğrunda savaşılan amaçlardan hiçbirine erişilememiştir. Nazizm ve faşizmin yenilgiye uğratıldıkları doğrudur; ama, acaba saldırıya uğrama korkusu ortadan kaldırılabilmiş midir? küçük ülkelerin özgürlük ve bağımsızlıkları acaba garantiye alınabilmiş midir? Bunlar nerede seslerini biraz yükseltecek olsalar, cezalandırılmış ve susturulmuşlardır. Kendilerine, "siz kendinizi savunamayacak kadar zayıfsınız. Ulusların barış içinde yaşamalarının sorumluluğu büyük devletlere düşer" denmiştir. Savaş, boşuna verilmiştir. Demokles'in kılıcı hâlâ küçük ulusların tepesinde sallanmaktadır. Kudret, yine dünyaya egemen olmaya devam ediyor (57). Savaş sona erdiği zaman, Ankara'da esen hava buydu işte.

C'in

Kültür Hizmeti

- c Atatürk
- c Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri
- c Bülent Tanör
- c Kurtuluş (Türkiye 1918-1923)
- c Kuruluş (Türkiye 1920 Sonraları)
- c Prof. Dr. Sina Akşin
- c Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I-II
- c Prof. Dr. Macit Gökberk
- c Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk
- c Yunus Nadi
- c Türkiye'yi Sokakta Bulmadık
- c Falih Rıfkı Atay
- c Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)
- c Bâki Öz
- c Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler
- c Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük
- c Sabahattin Selek
- c Milli Mücadele (Büyük Taarruz'dan İzmir'e)
- c İsmail Arar
- c Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı
- c Prof. Dr. Niyazi Berkes
- c 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I-II
- c Ceyhun Atuf Kansu
- c Devrimcinin Takvimi
- c Paul Dumont-François Georgeon
- c Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)
- c Ali Fuat Cebesoy
- c Sınıf Arkadaşım Atatürk I-II
- c Abdi İpekçi
- c İnönü Atatürk'ü Anlatıyor
- c Paul Dumont
- c Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev
- c Kılıç Ali
- c İstiklâl Mahkemesi Hatıraları
- c Prof. Dr. Niyazi Berkes
- c Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler I-II
- c S. İ. Aralov

kitap

- c Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I-II
Sabahattin Selek
- c İsmet İnönü'nün Hatıraları
Nurer Uğurlu
- c Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu
George Duhamel
- c Yeni Türkiye Bir Batı Devleti
Bülent Tanör
- c Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları
Prof. Dr. Suna Kili
- c Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli
Falih Rıfki Atay
- c Atatürk'ün Bana Anlattıkları
Reşit Ülker
- c Atatürk'ün Bursa Nutku
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c İslamcılık Cereyanı I-II-III
M. Şakir Ülkütaşır
- c Atatürk ve Harf Devrimi
Kılıç Ali
- c Atatürk'ün Hususiyetleri
Mustafa Kemal
- c Anafartalar Hatıraları
Ecvet Güresin
- c 31 Mart İsyanı
Doğan Avcıoğlu
- c 31 Mart'ta Yabancı Parmağı
Metin Toker
- c Şeyh Sait ve İsyanı
Süleyman Edip Balkır
- c Eski Bir Öğretmenin Anıları
Yunus Nadi
- c Birinci Büyük Millet Meclisi
Kemal Sülker
- c Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu
Prof. Dr. Neda Armaner
- c İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk
Fazıl Hüsnü Dağlarca
- c Destanlarda Atatürk / 19 Mayıs Destanı
Yunus Nadi
- c Mustafa Kemal Paşa Samsun'da
İsmet Zeki Eyuboğlu
- c İrticanın Ayak Sesleri
Nuri Conker
- c Zâbit ve Kumandan
Mustafa Kemal
- c Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal
İsmet Zeki Eyuboğlu
- c İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nakşibendilik
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
- c Ermeni Meselesi I-II
Talât Paşa
- c Hatıralar
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c Hürriyet'in İlanı
İsmet İnönü
- c Lozan Antlaşması I-II
Sami N. Özerdim
- c Yazı Devriminin Öyküsü
Nurer Uğurlu
- c Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları

kitap

- c Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları
Halide Edip Adıvar
- c Türkün Ateşle İmtihanı I-II-III
Prof. Dr. Muammer Aksoy
- c Atatürk ve Tam Bağımsızlık
Prof. Dr. Şerafettin Turan
- c Atatürk ve Ulusal Dil
Johannes Glasneck
- c Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye I-II-III
İsmet İnönü
- c Cumhuriyet'in İlk Yılları I-II
Gâzi Mustafa Kemal
- c Yarın Cumhuriyet'i İlan Edeceğiz (Nutuk'tan)
c Yarın Cumhuriyet'i İlan Edeceğiz (Söylev'den)
Fazıl Hüsnü Dağlarca
- c Gâzi Mustafa Kemal Atatürk
Eylemde/10 Kısımlarda
Ruşen Eşref Ünaydın
- c Atatürk'ü Özleyiş I-II
Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil
- c Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak
Prof. Dr. A. Afetinan
- c M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım
Falih Rıfki Atay
- c Zeytindağı
Prof. Dr. Suat Sinanoğlu
- c Türk Hümanizmi I-II-III
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c Batılılaşma Hareketleri I-II
Charles N. Sherrill
- c Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye
Hatıraları/Mustafa Kemal I-II
İsmet Zeki Eyuboğlu
- c Karanlığın Ayak Sesleri / Kadirilik
Dr. Bernard Caporal
- c Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında
Türk Kadını I-II
Dr. Bernard Caporal - Neşe Doster
- c Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında
Türk Kadını III - Kronoloji
Ruşen Eşref Ünaydın
- c Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat
Kurt Steinhaus
- c Atatürk Devrimi Sosyolojisi I-II
Bahir Mazhar Erüreten
- c Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları
Sabahattin Eyuboğlu
- c Köy Enstitüleri Üzerine
Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu
- c İlk Meclis
Prof. Dr. A. Afetinan
- c M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları
Yunus Nadi
- c Cumhuriyet Yolunda
Falih Rıfki Atay
- c Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs
Gâzi Mustafa Kemal
- c 1919 Yılı'nın Mayısının 19'uncu Günü Samsun'a Çıktım
Nadir Nadi
- c 27 Mayıs'tan 12 Mart'a
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur

kitap

- c Balkan Savaşları / Birinci Balkan Savaşı I-II-III
Tayfur Sökmen
- c Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar
Dr. Abdurrahman Melek
- c Hatay Nasıl Kurtuldu
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
- c Balkan Savaşları / İkinci Balkan Savaşı I-II
Gâzi Mustafa Kemal
- c Erzurum Kongresi
Sabahattin Selek
- c Millî Mücadele (Erzurum'da Gergin Günler)
Yaşar Nabi
- c Balkanlar ve Türklük I-II
Ceyhun Atuf Kansu
- c Bağımsızlık Gülü
General Fahri Belen
- c Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)
Gâzi Mustafa Kemal
- c Sivas Kongresi I-II-III-IV
Doç. Dr. Suat Yakup Baydur
- c Dil ve Kültür
Kadriye Hüseyin
- c Mukaddes Ankara'dan Mektuplar
Berthe Georges-Gaulis
- c Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği
Ord. Prof. Enver Ziya Karal
- c Tanzimat-ı Hayriye Devri
Falih Rıfkı Atay
- c Çankaya I-II-III-IV-V
Liman von Sanders
- c Türkiye'de Beş Yıl I-II-III
İsmet İnönü
- c Hatıralar (Birinci Dünya Harbi)
Arnold J. Toynbee
- c Türkiye I-II-III - Bir Devletin Yeniden Doğuşu
İlhami Bekir
- c Altın Destan Mustafa Kemal Atatürk I-II
Prof. Dr. Mahmut Âdem
- c Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız
John Grew
- c İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları -
Atatürk ve İnönü
Dr. Bernard Caporal
- c Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I-II-III (1923-1970)
Dagobert von Mikusch
- c Avrupa ile Asya Arasındaki Adam
(Gazi Mustafa Kemal) I-II-III-IV
Prof. Dr. Erol Manisalı
- c Dünden Bugüne Kıbrıs
Mustafa Baydar
- c Atatürk'le Konuşmalar
Gâzi Mustafa Kemal
- c Ankara'ya Geliş (Nutuk'tan)
- c Ankara'ya Geliş (Söylev'den)
Yunus Nadi
- c Ali Galip Hadisesi
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku
Tevfik Bıyıklıoğlu
- c Atatürk Anadolu'da (1919-1921)
Nadir Nadi

- kitap
- c 27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1961-1962)
Oktay Akbal
 - c Atatürk Yaşadı mı?
Jean Deny
 - c Yeni Türkiye
Mahmut Esat Bozkurt
 - c Atatürk İhtilâli-I-II-III
SSCB Dışişleri Bakanlığı
 - c İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Stalin, Roosevelt ve
Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları
Edward Weisband
 - c İkinci Dünya Savaşında İnönü'dün Dış Politikası I-II